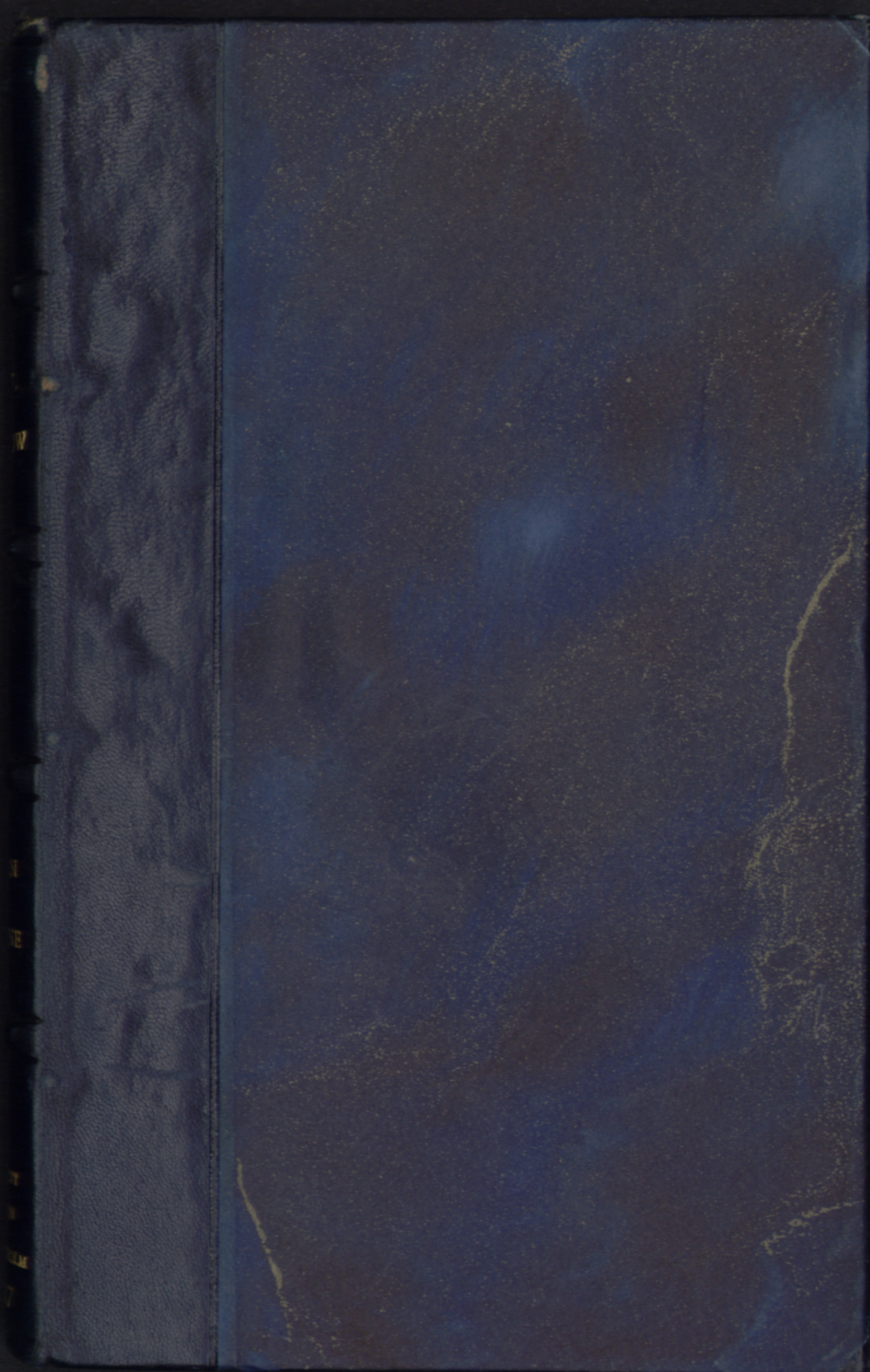
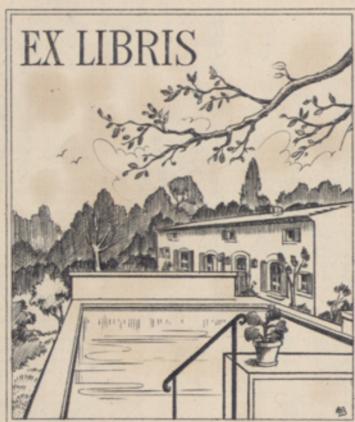
B. V.
BESKOW

URBAN
HJÄRNE

Guillaumot Gr.

GUNNAR W. LUNDBERG

" CAMPAGNE TESSIN "

SAIGNON

VAUCLUSE

1975

MINNE

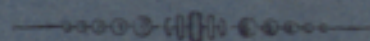
ÖFVER

LANDSHÖFDINGEN, VICE PRESIDENTEN
OCH FÖRSTE ARKIATERN

URBAN HJÄRNE

AF

BERNHARD VON BESKOW.

Gunnar W. Lundberg
Upsala 1922

MINNE

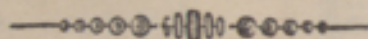
ÖFVER

LANDSHÖFDINGEN, VICE PRESIDENTEN
OCH FÖRSTE ARKIATERN

URBAN HJÄRNE

AF

BERNHARD von BESKOW.

STOCKHOLM, 1857.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
KONGL. BOKTRYCKARE.

Detta minne, uppläst i Svenska Akademien på dess högtidsdag den 20 December 1856, är författadt i anledning af den utaf Akademien preglade minnespenning, hvilken på åtsidan har Hjärnes bröstbild med omskrifna namn och titel, samt på frånsidan solguden med lyran och strålsken kring hjessan, sittande på ett berg, i hvars sida man ser en grufE öppning med vindspel och stegar, och vid hvars fot framspringer en källa. Omskriften: *Dimovet umbram, condita lustrat*, hänsyftar derpå, att sedan han skingrat vantrons skuggor, uppdagar han bergens förborgade skatter. I afskärningen läses: *Medicus, Poëta, Mineralogus, Ob. MDCCXXIV.* (Läkare, Skald och Mineralog, bortgick han år 1724.)

MINNE

AF

LANDSHÖFDINGEN, VICE PRESIDENTEN
OCH FÖRSTE ARKIATERN

URBAN HJÄRNE.

Naturvettenskaperna intaga i våra dagar ett synnerligen framstående rum. Deras blomstring tillhör den nya tiden. Reformationen var stunden för deras pånyttfödelse. De kunde ej vakna till fullt medvetande utan samtidigt med den frigjorda tanken. Betydelsefullt började denna den yttre verldsordningens sannare uppenbarelse med himla-lagarnes förklaring af COPERNICUS; måhända den största vettenskapliga omhvälfning, som någonsin ägt rum. Mången anade redan då, huru mycket som skulle sammanstörta med den gamla stjernkunskapens grunder. "Den gamla kyrkans oföränderliga, synliga herradöme kunde ej finna mer ett tryggadt hem på en rörlig planet, som gjorde sitt kretslopp med de öfriga kring en gemensam medelpunkt; hela den gamla natur-åskådningen, den djupaste grundval för tidens vetande, var undergräfd" [1]).

Naturforskningens inflytande på den allmänna upplysningen, på sjelfva religionsföreställningarne,

---

[1]) *Polemische Blätter zur Beförderung der speculativen Physik*, von STEFFENS, 1:s Heft, S. 64.

har verkat långsamt, men oemotståndligt. Den gamle solguden måste lemna sitt spann, och Jupiters viggar släcktes, vid astronomiens och fysikens upptäckter. Förmörkelser i sol och måne, irrstjernor och blodregn, hvilka, såsom förebud af himlens straffdomar, under så många århundraden injagat skräck icke blott hos folken och deras herrskare, men hos de lärde, visades vara följder af naturlagarne. Vid en komets annalkande ringde man ej längre i klockorna, eller höll förböner och processioner. Haf och land befolkades ej mer af onda väsenden, som beherrskade naturen och menniskorna. Sjömannen tryggade sig vid kompassen, och säkerhetslampan i bergsmannens hand förjagade de underjordiska makter, som förstört hans verk eller hotat hans lif. Men naturvettenskapens segrar öfver vantron inskränktes ej blott till utrotande af enstaka villomeningar: genom den misstro, som de väckte till närbeslägtade förvillelser, verkade de ännu mer, och mången fördom krossades af den blixt, som följde den första åskledare. Samma välgörande inflytelse sträcker sig äfven till våra dagar. Ångkraftens och den elektriska telegrafens inför mängden hemlighetsfulla verkningar gagna ej blott för sina gifna ändamål, men stadga jemväl hos millioner öfvertygelsen om upplysningens stigande makt.

Vettenskapens barndom liknar dock i visst fall menniskans, som börjar sin bana medvetslös, utan aning om sin rätta bestämmelse. Stjernkunskapen var stjerntyderi, kemien var guldmakarekonst. Liksom mannen, ser bildningen dock gerna tillbaka på sina ungdomsminnen, tacksam mot dem, som förestafvade de första grundsanningar, stödde de första vacklande stegen. Innan Schéele och Berzelius uppträdt, ammades den nyväckta kemien hos oss af förtjente män. Bland dem står främst den äfven såsom läkare berömde Urban Hjärne. Han framstod ej blott som vettenskapsman i vanlig mening: han uppträdde mot den förfärligaste själssjukdom, som härjat vår verldsdel, — det bekanta trolldoms- och hexeri-oväsendet, hvilket hemsökte flera af Europas länder, liksom vårt; han ägde förtjensten af att sluta dess blodsdomar hos oss, och att, vägledd af forskarens fackla och tänkarens mod, rycka undan bilor och bål de offer, som eljest skolat i ännu större antal falla för tidens blindhet och förvillelser. I denna menskligt höga betydelse står han framom de efterföljare, hvilkas namn ägt en vida större europeisk ryktbarhet. I mångsidigt snille fördunklas han måhända ensamt af Stjernhjelm och Olof Rudbeck den äldre. Han var icke blott utmärkt kemist och läkare, utan derjemte

mineralog, lyrisk och dramatisk skald, språkforskare, statsrättslärd, fysionom, tecknare och kopparstickare. Dessa kunskapsämnen hade han ej samlat för att dermed pryda en lärdomsförteckning, eller till tidsfördrif: de ingrepo alla såsom kuggar i hans lefnadshjul och fortskyndade det på den underbara, lysande banan.

Hjärne och hans samtida, liksom tecknaren af "Hjärne-ättens minne"[2]), räknade ättens härkomst från skalden Hjarno, i Danmark, som valdes till konung för sitt drapa öfver kung Frode den fredgode. Sedan skaldekonungen, i striden mot kung Fridleif, förlorat krona och lif, flyktade ätten till Norge, under konung Anunds beskydd. Åttebeskrifvare räkna jemväl Hjärne-ätten såsom en gren af Orkenöja-jarlarne och anse, att Sverker den äldres gemål Alfhild varit af samma ätt. Dessa uppgifter, om de ock ej kunna historiskt besannas, kasta öfver ättens uppkomst ett poetiskt skimmer. Från Norge kom en Jon Hjärne, såsom riksråd, till Sverige, äktade en Christina Gyllenstjerna, och bosatte sig här, år 1376. Det hände dock, såsom Urban Hjärne i sitt *Curriculum vitæ* berättar, att "Hjärneslägtet", liksom flera andra, "för de infallande svåra tider under konungarne Erik och

---

[2]) Författadt af landshöfdingen friherre Daniel Tilas, Hjärnes dotterson.

JOHAN, kommo på kneken", sedan de ej mäktade hålla rustning för sina gårdar och sålunda förlorade sitt frälse. Andre anse sannolikare, att JONAS HJÄRNE, som i hemlighet sökte befria konung ERIK ur fängelset, derför af JOHAN förklarades sitt adelskap förlustig, hvarefter han lefde såsom bonde. Eget är, att sedan ätten sålunda nedgått från riksråd till bonde, uppsteg den åter, inom två led, till riksråds-värdigheten.

URBAN HJÄRNES fader, ERLAND, var kyrkoherde för de tyska, finska och svenska församlingarne i det svenska nybygget Nyenskans, anlagdt på det rum der nu Petersburg är beläget. URBAN föddes den 20 December 1641. Hans minne begås nu således på hans födelsedag, efter tvåhundrade femton års förlopp, i ett samfund, som då icke var anadt. Tidigt röjdes hans lärdomsanlag. "Jag hölls i Nyenschantz schola", säger han, "och var i mit tolfte åhr uti Rhetorica och Logica peripatetica så informerad, at jag mine condiscipler, ibland dem fullvexte karlar, öfvergeck i disputerande, som då höltz för de förnembste prof af ens lärdom, och kunde dem med syllogismis, jempte andre de logiske grep och fallaciis, otroligen fixera". Ännu tidigare röjdes hans ovanliga teckningsgåfva, hvilken han sedan tillskref en stor del af sin lycka. Redan i sjette året afritade han sin faders bordgäster, med

krita på väggen, och ehuru han straffades derför, kunde han ej afstå från sina ritöfningar. Snart utmärktes hans barndom af hårda och pröfvande skiften. Efter fadrens död, och sedan fiendens härjningar förstört fädernehemmet, nödgades enkan och barnen fly, räddande med möda sina lif. "I confusion och allmänna ängslan, stack jag mig undan uthi en farkost, ibland sakerna", säger han. Han ankom till Stockholm med en bespard summa af tre daler kopparmynt. Olyckligtvis hemsöktes hufvudstaden då af en svår pest. En af hans slägtingar på mödernet förskaffade honom plats på en jakt till Gripsholm, och gaf honom en karolin. Från Gripsholm vandrade gossen till fots till Strengnäs, der han uppsökte rektor. För denne, hvars namn var Tranæus, upptäckte han sin olyckliga belägenhet, såsom landsflyktig, utan anhöriga och vänner, blottad på alla tillgångar, men brinnande af håg för studier. Tranæus upptog honom till en början hos sig och skaffade honom sedan tillåtelse att, enligt tidens sed, genom kringvandring i en af närliggande socknar (det var Vingåker) skaffa sig kost. Kläder och böcker förvärfvade han sig genom att undervisa i ritning. Hans snabba framsteg i kunskaper voro förvånande. Men utsigten var mörk, att kunna få besöka högskolan i Upsala. För sådant ändamål begaf han sig till Stockholm,

der lyckligtvis kapellanen i Storkyrkan Kellingius antog honom till ledare för sina söner, med hvilka han ankom till lärdomssätet.

Här förskaffade honom hans anlag för dikt och skön konst oförmodadt höga gynnare och vänner, deribland den unge konungen. "Det skedde igenom Gudz försyn", säger han, "at högstsalig konung Carl XI om sommaren helt resolverade sig at någon tijd idka sina studier i Upsala, anno 1665, och såsom Hans Maj:t då var på sit ellofte åhr, sökte man bereda honom allehanda lust och roligheter." Med understöd af Olof Rudbeck, Atlantikans berömde författare, hade Hjärne redan, till ungdomens öfning, byggt en teater på Upsala slott, hvartill han sjelf målat dekorationerna. Nu författade han äfven, till konungens höga nöje, "en Tragoedia om drottning Rosimunda och de Longobarders konung Alboino." Till dess utförande valde han, såsom han säger, "de qvickaste af ungdomen till actores." Sällan hafva väl mer lofvande framtidsmän uppträdt på en skådebana. Bland dem sågos de sedan vidtfräjdade kongliga råden, grefvarne Jakob Gyllenborg och Leyonstedt (då studerande, söner af apotekaren i Upsala Wolimhaus), skalderna Samuel och Johan Columbus, riksantiqvarien Reenhjelm (då studeranden Isthmen) och Urban Hjärne — alla blifvande prydnader för Carl XI:s tide-

hvarf. Också behöll konungen ett sådant minne af denna ungdomslek, att han kort före sin död talade derom med Hjärne, som då satt, såsom läkare, vid hans sista sjukläger.

De snilleöfningar i dikt och konst, som redan förvärfvat åt Hjärne ett namn, och som skulle varit tillräckliga för en annans ryktbarhet, voro för honom blott medel att kunna underhålla allvarligare studier, från hvilka hvarken skaldekonstens behag eller det bifall, som han rönt, kunde locka honom. En framtidskänsla drog honom oemotståndligt till naturvettenskaperna. Han studerade botanik under Bromelius, medicin och anatomi under svenska läkarekonstens fäder, Rudbeck och Hoffvenius, samt mineralogi och kemi hufvudsakligen på egen hand. Han arbetade till och med flitigt på apoteken, emedan, såsom han säger, "den medicus, som icke sjelf förstår apothekeriet, måste se med andras ögon, och vet intet at döma, om hans recepter äro rätt præpareråde eller ej."

Vid denna tid kunde värdigheten af medicine doktor ännu icke i Sverige utdelas. Man känner icke ens bestämdt, om sjelfve Rudbeck ägt densamma. De, som önskade den, måste söka den utrikes. Ett tillfälle, att i främmande länder utvidga sina kunskaper, yppades för Hjärne, då han antogs först till enskilt läkare hos grefve Clas Tott, der-

efter till öfverfältläkare (eller, som det då kallades, "inspector öfver fältbarberarne") i de lifländska garnisonerna, och sedan till ambassad-läkare hos samma grefve Tott, med hvilken han bevistade konungavalet i Polen, som skedde "icke utan största confusion," såsom det heter. Efter ett sexårigt vistande utrikes, hvarunder han tog doktorsgraden i Angers, lärde känna de berömdaste läkare och sjuk-anstalter i Frankrike, Holland, Tyskland och England, i hvars namnkunniga vettenskaps-societet han upptogs som ledamot, — den förste Svensk, som åtnjutit denna heder, — återvände han till fäderneslandet, som snart skulle skörda frukterna af hans snille och kunskaper. Han undvek dock att, hvad man kallar, komma i rop, hvilket han ansåg mer skada, än gagna, och yttrar derom: "Såsom jag visste den svenska humeuren, at alting är dem först mycket angenehmt, och de intet äro at mera fika efter, än nye medicos, och då de en försökt, trötna de vid honom och söka en annan, altså undandrog jag mig esomoftast, med at vara på landet, så at jag äfven så ofta var uthur staden, som inuthi."

Snart timade dock en omständighet, som förde honom ur sin mindre bemärkta verkningskrets, och fäste på honom hela fäderneslandets uppmärksamhet. Trollväsendet begynte. Fenomenet var

ingalunda nytt. Icke blott dikten framställer en Circe's eller Medea's öfvernaturliga makt; häfdatecknare, äfven en Tacitus och Suetonius, berätta, såsom sannfärdiga, vissa magiska konster, och romerska lagens stränga straff för trolldom visar nogsamt att man trodde derpå. Äfven Skriften förkunnar döden för trolldomens utöfvare. Den allmänna tron på menniskors förbund med onda andar, i synnerhet under medeltiden, var desto förklarligare, som den bekräftats af kyrkofäderna, kyrkomötens beslut och af den borgerliga lagen. Den förnekades ej heller af den nyare tidens berömdaste rättslärare och teologer, bland hvilka äfven det fria Englands, ännu under det sjuttonde århundradet. I Frankrike tändes trolldomsbålen för marskalkinnan d'Ancre, Urbain Grandier och oräkneliga flera. Ordningen var kommen till Norden. Trollväsendet utbröt här först i Mora socken, spridande sig derifrån till Norrland, till hufvudstaden och till flera delar af riket. Tecknen voro desamma, som krönikeskrifvaren Monstrelet angifver redan två hundrade år förut, i Artois. Man såg med häpnad mer än hundrade personer, på andras och egen angifvelse, dömmas till döden för Blåkullafärder, och de återtogo icke ens på afrättsplatsen sin bekännelse. De lärde hänfördes, liksom de obildade. Sjelfva domarena i trolldoms-kommissio-

nen — professor LUNDIUS och hofrätts-assessoren STJERNHÖÖK (den berömde statsrättslärarens son) — hade sett den onde. Kyrkoherden i Jakob, MAGNUS PONTINUS (sedan biskop i Linköping), ledamot af kommissionen, uppträdde med fem egna och tre brorsbarn, som alla påstodo sig varit af en qvinna förda till Blocksberget [3]). Riksrådet STEN BJELKE anmälte i rådet, att en af hans folk varit bortförd, och att märken efter den ondes tänder ännu voro synliga. Hela tidehvarfvet syntes betaget af samma förvillelse [4]).

Då själssjukdomen yppade sig i Stockholm, befann sig konungen i danska kriget. Rådet förordnade, till sakens undersökande och afdömmande, en kongl. kommissorial-rätt, bestående af sex andeliga och sex verldsliga ledamöter, under ordförande af revisions-sekreteraren (sedan hofkansleren) COYET. De andelige voro af hufvudstadens mest ansedda kyrkoherdar, de verldslige utmärkta embetsmän och lärde, hvaribland den unge läkaren HJÄRNE. Instruktionen var grundad på betänkanden från konsistorierna och från presteståndet vid nästföregående riksdagar [5]). Efterverlden häpnar och ryser

---

[3]) Kongl. kommissorial-rättens ransakning om trollväsendet i Stockholm åren 1676, 1677. Införd i ADLERSPARRES *Historiska Samlingar*, V. 397.

[4]) Jfr FRYXELL, XIV. 143, 144.

[5]) ADLERSPARRE, V. 215.

vid läsningen af dessa undersökningshandlingar, der så mycken fromhet, samvetsgrannhet och lärdom ådagalägges till bevisande deraf, att dylika syner icke äro en följd af ett sjuklighetstillstånd, utan uteslutande den ondes verk; att de anklagade verkligen varit bortförda af honom, fastän han lagt en dem liknande hamn i deras ställe, för att förvilla de omgifvande, och att barnen ej kunde befrias förrän trollqvinnorna blifvit brända. Likväl voro domsluten i början enhälliga. Man föreställe sig då den domares känslor, som börjar varsna att misstag föregår, och som, med fara att sjelf dömmas såsom kättare, besluter att afslöja förvillelsen och, om äfven ensam, uppträda emot tidens allmänna tänkesätt, emot andeliga och verldsliga domstolar. I en sådan ställning var Hjärne. Såsom fysionom, fästades först hans uppmärksamhet på de anklagades anblick, hvilken icke förrådde spår af det angifna förhållandet. Att förvissa sig derom, besökte han de anklagade i vakstugorna, och då de onda andarnes anfall spordes, lät han de sjuka inandas en stark spiritus, som återkallade dem till sansning, eller, som det här ansågs, från afgrunden. Öfvertygad att allt var en sinnevilla, yrkade han, att anklagare och vittnen ej längre finge vara tillsammans, eller på en gång förhöras. Utslaget blef då helt annorlunda. Saken upplöstes, å ena sidan,

i drömmar af en sjuklig inbillning, å den andra i diktade åtal, föranledda af lättsinne, afund, hat eller hämdbegär. Det upptäcktes, att man gjort en födkrok af falska angifvelser och vittnesmål, hvadan straffet vändes från de anklagade, på anklagarne. "Hvad möda jag der hade," säger HJÄRNE, "och huru jag, som icke var så hårdt præoccuperad af prejudiciis, som de andra, måste lijda hårda ord och injurier, det lemnar jag till Gud at döma om" [6]).

[6]) Se hans *Curriculum vitæ.* Vändningen i trolldoms-processerna skedde genom det af HJÄRNE, den 3 Oktober 1676, till rätten inlemnade *Kort Betenckiande öffuer de anfechtade Barnens i Stockholm förrige klagans återkallelse och den nya bekennelsen inför den Kongl. Commissorial-Rätten i Stockholms Stadzhus, som begyntes den 11 Sept. 1676 och intill dato continuerat.* Till ingångsspråk hade han valt: "*Fragm. Esth. sect. 5, vers. 8, 9:* Effter oss nu böör see til at härefter frijd i Rijket blifua må, så måste wij understundom efter sakennes läglighet förandra thet wij tillförena budit haffue, när wij annorlunda befinne, än wij haffue underwijste warit, och äre icke altförhastige i sakenne." De ämnen och frågor, som han deri söker utreda, äro: 1) *Ingenua et non extorta confessio;* 2) *Harmonia confitentium et confessionis cohærentia;* 3) *Gestus et vultus accusantium,* "hvilket gifver en skarpsinnig domare, om han elliest har samvete och vilja at granneligen uthleta sanningen, en ganska stoor hielp;" 4) *Differentia sexus,* hvarvid HJÄRNE fann, att "quinfolcken gemeenligen lättare låta sig förleda aff sinnens och gemötens rörelser, särdeles af missgunst och affund, sampt regersiukan;" (han anmärker äfven i *Curriculum vitæ,* att man hade "mer giöra at bringa en flicka til rätta, än 10 gossar, så at man giörligen såg, at malicen och argheten uthi quinnokönet, när

Anmärkningsvärdt är, att samtidigt med HJÄRNE uppträdde den namnkunnige MALEBRANCHE i Frankrike emot "demonograferna," hvilka befolkade verlden med onda andar, och sökte visa, att lika sällsynta som verkliga trollkarlar voro, lika allmänna voro de, som inbillade sig vara det, men att om man endast behandlade dem såsom vanvettiga, då

---

den får råda, är mycket större"); 5) *Indolis, ingenii et educationis discrimen;* hvarförutan han trodde "wara ett aff de bästa, när man naturens infödda art, jempte *physionomien* till hielp tager, så wäl här som i alla ransakningar angående criminalia, hwilket gambla skarpsinnige practici wel weta at taga i acht; 6) *Metus poenæ et infamiæ,* i hvars utredande framlyser en djup menniskokännedom; 7) *Testimonia vicinorum fide dignorum,* ådagaläggande hvilken makt sqvallret och förtalet är; 8) *Insimulatorum confessio et querela,* om falska beskyllningars verkan; 9) *Ingenuorum et piorum consensus et congratulatio;* att gudfruktiga och förståndiga menniskor nu först, sedan sanningen kom i dagen, "wågade gifwa oss bijfall och samtycke, hwilket de tillförene icke torde, för Judarnes redslo eller de otijdige nijtälskandes häftighet skull;" 10) *Eventus,* — "inga nya trollkäringar giffwas mera an;" samt 11) *Objectionum brevis solutio,* upptagande slutliga inkast. Han yttrar der, bland annat: "Wij behöffwa intet göra som lata physici eller philosophastri, hwilka, när de intet kunna reda sig uthi en eller annor naturlig operation, som deras förstånd öffwergåår, då flyy de genast til *occultas qualitates,* eller ock måste det wara en fanners konst eller trolldom." — — "Jag tilbjuder mig i medler tijdh hwars och ens objectioner och inkast så wäl muntligen som i synnerhet skriftligen tilfyllest göra och beswara."

var det slut med deras trollkonst[1]). Likväl synes HJÄRNES framgång i Sverige mera afgjord, än MALEBRANCHE'S i Frankrike. Här förföllo alla trolldoms-anklagelser med ens, men ännu fyra år senare, eller 1680, brändes i Paris, såsom trollqvinnor, LA VOISIN och LA VIGOUREUSE; såsom deltagare i trollkonsterna anklagades hertiginnan af Bouillon och grefvinnan de Soissons, hvilka räddade sig med flykten, samt LUDVIG XIV:s ryktbare fältherre, hertigen af Luxembourg, som insattes på Bastillen, men frikändes efter någon tid. Vi nedse, med öfverlägsenhetens ömkan, på denna tids förvillelser. Om, efter tvåhundrade år, våra efterkommande tycka sig finna, i vår upplysta tid, några lika oförklarliga fördomar, äro de lyckligtvis dock mindre grymma.

Kort efter denna, för upplysning och menskligheт hedrande, seger vann HJÄRNE en annan öfver den gamla föreställningen, att Sveriges jord ej mäktade alstra helsobrunnar. Man visste, att helande källor funnits under den katolska tiden; men dessa ansågos undergörande endast genom det helgons biträde, åt hvilket de voro egnade och hvars namn de buro. Med reformationen upphörde icke blott deras bruk, men detta stämplades jemväl såsom vidskepelse af den nya lärans förkunnare, hvilka

---

[1]) *Recherches de la Vérité*, Liv. III, Chap. VI.

icke skilde emellan naturens och trons verkningar; såsom ej sällan händer, att då en tidsförvillelse skall förkastas, medfölja flera deruti inflätade sanningar, hvilka tidsförbättrarnes ifver icke tillåtit dem att undersöka. Emellertid hade Hjärne en aning derom, att Sverige ej saknade verkliga helsobrunnar. Hans många resor för att upptäcka dem, och hans kemiska försök att utröna de ifrågasatta vattnens beskaffenhet, buro dock ingen frukt, till dess kongl. rådet friherre Gustaf Soop sände honom tvenne flaskor vatten från sin egendom Medevi. Det förmäles, att Soop under sin resa uti Italien sett i Vatikanska biblioteket ett manuskript af en Vadstena-munk, hvaruti omnämnes en helsokälla uti Östergötland, och hvilket gifvit Soop anledning att insända vattenprofvet. Hjärne undersökte det, och "befant straxt," såsom han säger, "att det icke var något gement eller ofullkomligt vatten, utan en rätt *martialisk* suurbrunn"[8]). Han reste genast till Medevi, åtföljd af kongl. råden Soop och Oxenstjerna, samt "flere förnäme herrar," — ty saken ansågs såsom en riksangelägenhet, — medförande "alle sina agentia, reagentia och præcipitantia, för at på det allranogaste examinera vattnets beskaffenhet." Försöket anställdes den 25 Juli 1678, och

---

[8]) *Een uthförlig Berettelse om the nyss opfundne Suurbrunner widh Medewij.* Stockholm, 1680. Sid. 4.

utföll fullkomligen tillfredsställande. Vid Medevi firas ännu årligen denna dag, eller Sankt Jakobi fest, såsom helsokällans födelsedag.

HJÄRNES upptäckt ansågs dock i början föga trovärdig, ty, säger hans minnestecknare[9]), "een stoor hoop andre, som ville passera för besynnerliga klookt folk, ville ingalunda sättia tro dertil, såsom en omöjelig sak, at riktiga helsobrunnar skulle kunna i detta kalla nordiska klimatet gifvas, utan man gjorde gläntz deraf och höll det för idel fåvitsko. Det gick ändå an, så länge allt ännu bestod uti ett rykte, men då HJÄRNE lät trycka sin lilla traktat om Medevi surbrunn, var det som man hade rört i en myrstack"[10]). HJÄRNE vidtog nu en annan utväg. "Jag rådde," säger han, "många så högre som nedrigare ståndspersoner, de medh åtskillige passioner befängde voro, at resa til Medewij och begynna curen. Men såsom wij gemenligen hafva den svagheten, at intet för godt skatta det som intet är kommet ifrån Frankrijke eller Tyskland, så skedde ock i denna saken, at en stoor del, jemväl våre medici, höllo det för fåfängia, och sökte afråda dem som voro sinnade resa dit." Omsider lyckades det HJÄRNE att förmå drottningen begagna Medevi. "Då," skrifver han,

---

[9]) *Hjärne ättens Minne.*

[10]) Derst. s. 93.

"kommo de från alle orter, så at de intet alle fingo rum, uthan måste een stoor del behjelpa sig under bara himmelen. Hjelp herre Gudh, hvad curer då och de följande åren skedde. De förlamade lemnade sina kryckior, — — de galne kommo til sit förstånd, — — de melancholiske och ängslige blefvo frijmodighe och glättoge, — — *in summa*, otrolige curer skedde här"[11]). Dertill bidrog ej litet, att HJÄRNE sjelf under de tre första åren tjenstgjorde såsom brunnsläkare, hvilket förtroende han sedan öfverlemnade, såsom tacksamhetsbevis, åt en son af sin förste, oförgätlige välgörare, lektor TRANÆUS i Strengnäs[12]).

Snart

---

[11]) *Kort anledning til Hälsobrunnars och Mineralvattens uppletande*, s. 16.

[12]) *Stockholm för 200 år sedan.* Tal i Kongl. Vetenskaps-Akademien af P. J. BERGIUS, s. 155. — Huru vattnet då begagnades i olika myckenhet emot nu, ser man af hans beskrifna kurer. "Thet voro några i vårt sällskap," säger han, "som drucko öfver två kannor, ja hela tre fullkomliga kannor, på en morgonstund, och befunno sig öfver alla måtton väl theraff." (*Medewij Suurbrunn*, sid. 45). Sjukt arbetsfolk, som ej alltid tog råd af läkaren, gick ännu grundligare till väga: "Zachris Hanson drack både nätter och dagar, hela stora embaren fulla." — "I förledne sommar lägrade sig de fattiga när vidh brunnen, och — — öste de uti sig hela dagen, så mycket de orckade." (*Ib.* s. 146, 147). Vid flera den tidens helsokällor fördes en annan ordning än i våra dagar. I stället att t. ex. bad,

Snart måste han dock bestå en ny strid. Sedan helsovattnets nytta blifvit allmänt erkänd, begynte man upptäcka helsobrunnar öfverallt: i Ősmo och Vesterhanninge socknar, vid Djursnäs, Nynäs, Brahelund (det nuvarande Haga), Blistad, Vanstad, Länna krog o. s. v., hvilka alla förklarades bättre än Medevi. Detsamma påstods om Södermalms brunn i hufvudstaden. Hjärne yttrade om dessa vatten, att "det är godt att dricka, när man torstig är." Men oräkneliga qvacksalfvare och nyhetsmakare satte sig i besittning af de nya helsobrunnarne och begynte sina kurer, så att den nya villan hotade att blifva vådligare än den förra, hvad den allmänna helsovården angick. Hjärne yttrar derom: "Förr woro suurbrunnar här så okände som elefanther och mul-hörningar, — nu hörer man talas om suurbrunnar ehwart man kommer. De som i slijka materiers kunskap woro heel fremmande och i de discourser dumbe som mörtar, de hafwa nu mera liud än skatan. — — Nästan hwar Theriaks-krämare will wara fullklook deruthi." För att grundligen utreda ämnet, och styrka sina satser med bevis från främmande länder, hvilket han visste

enligt nuvarande föreskrifter, begagnas en timma, ansågos då fyra eller fem timmars daglig badning erforderlig. En lefnads-ordning i Ems, af 1610, föreskrifver minst fyra.

äga öfvervägande vitsord, företog han en resa till de namnkunnigaste utrikes brunnar, såsom Karlsbad, Eger, Wildungen, Selters, Schwalbach, Pyrmont, Spaa m. fl., hvilkas vatten han underkastade kemisk undersökning i närvaro af utmärkta vettenskapsmän och läkare. Resan var icke utan faror; men, säger hans minnestecknare, "resolutionen war så fast tagen i hans uprörda sinne, at krig och pestilentie, som de då grasserade i hela Europa, intet kunde afskräcka honom, ja, som han sjelf sade, sjelfva döden ej kunnat ändra dess dessein" [13]). Han var flera gånger i lifsfara, både för pesten, och för stormar på hafvet under hemresan, i Januari månad. Efter hemkomsten utgaf han sin afhandling: *Den lille Wattuprofvaren,* för att upplysa om "åtskilnaden emellan uppriktiga och falska mineralbrunnar, samt hvad en Medicus, som sådana suurbrunsvatten tänker upptaga, bör veta och förstå." Försök af hans vattuprof anställdes inför rådet och Stockholms magistrat, i flera vettenskapsmäns och läkares närvaro, "då hans medtäflares oförstånd blef fulleligen ådagalagdt, så at de med sina oriktiga brunnar blefvo med skammen beståndande" [14]). Urban Hjärne anses med rätta såsom helsobrunnarnes fader i Sverige, en äretitel, som åtföljes af de många tusendes tysta välsignelser, hvilka varit

---

[13]) Tilas, sid. 96. [14]) Dens.

och ännu årligen blifva till helsan förhulpne genom hans upptäckt, som äfven hade till följd flera andra af samma art. Han sträckte sin omtanka i denna del jemväl utom fäderneslandet. Genom en skrifvelse till dåvarande ståthållaren i Norge, geheimerådet von Gabel, och till "det högtberömmeliga konungariket Norges inbyggare," föreslår han, såsom orden lyda, att "i det särdeles ädla, välbelägna Norrige, som så af allehanda mineralier och metaller öfverflödar, och det jag af hjertat gerna är beredd att tjena," göra undersökningar till uppdagande af dylika helsokällor, hvartill han lemnar vägledning och råd. Urban Hjärne, som i så mycket stod framom sin tid, delade ej heller dess fördomar emot våra stamförvandter, hvilka han redan då ansåg såsom bröder, hysande således, för tvåhundrade år sedan, de känslor, som det varit våra dagar förbehållet att se lifvas i hvarje nordiskt bröst.

Läkarekonsten hade under konung Carl XI ett blomstringsskifte, börjadt af Rudbeck och Hoffvenius. *Collegium Medicorum* grundades. Ibland dess första ledamöter var Hjärne, som tillika höll föreläsningar i anatomien, föreslog inrättande af ett barnbördshus [15]), jemte flera förbättringar i helso-

[15]) Förslaget, författadt år 1682, är infördt i *Sv. Mercurius*, *år 1757*, sid. 433. — Hjärne anlade äfven en botanisk trägård på Kungsholmen, der serafimer-ordens-lasarettet nu är beläget. Sacklèns *Läkarehistoria*, 1 del. sid. 29.

vården och väsentliga förändringar i läkemedlens sammansättning och beredning. De oordningar och missbruk, som åstadkommos deraf, att (såsom det hette i ett konungabref) "Quacksalvare och Empirici lupo i husen med deras sjelfpræparerade oduggliga medicamenter, — — hvarigenom många förderfvades till helsan," föranledde flera författningar [16]). Derjemte lät konungen, julaftonen 1692, utfärda ett privilegium för doktorerna Hjärne och Lohreman, "att uti allmänt bruk låta komma åtskilliga arcana uti medicinen, dem de medelst långlig erfarenhet påfunnit, mycket kraftigare och bättre än ordinarie medicamenter," och att "använda allehanda artificiella bad, jemte lustbad, till helsans bevarande," samt att "anställa en diætsmedicin, hvarigenom de, som intet kunna fördraga medicamenter, med blotta diæten af spis och särskilta drycker måge beqvämligen botas och hjelpas till helsan." Af Hjärnes botemedel hafva åtskilliga bibehållit sig till våra dagar, hvaribland det bekanta "Hjärnes testamente" innebär liksom hans sista läkare-välsignelse till de lidande. "Han var ett stort ljus i medicinen," säger Bergius [17]), och

---

[16]) I konungabrefvet nämnas, jemte "Empirici och Quacksalvare," äfven "Oculister, Bråksnidare, Operatorer, Materialister och sådana landstrykare."

[17]) *Stockholm för 200 år sedan*, sid. 140.

Rosén von Rosenstein beklagar, att "Hjärne medtog i grafven sin kunskap om flera sjukdomars botande" [18]). Hans läkare-förtjenster erkändes jemväl af konungen genom flera utmärkelser. Hans gamla adelskap återupplifvades [19]); han utnämdes till arkiater och præses i collegium medicum, samt tjenstgörande förste lifmedikus hos konung Carl XI och hans gemål. Om sin vård vid konungens dödsläger och sista sjukdom, som varade flera månader, säger han, att det så qvalde honom att "se den ynckan på en så stor konung," att honom "förgingo både krafter och appetit, med sömnlösa nätter och ängslan," hvilket endast lindrades deraf, att "salig konungen med obeskrifveligt tålamod alt sådant utstod, och ibland de största plågorna sjelf tröstade" sin läkare [20]). Konung Carl XII bibehöll

[18]) *Tal om en opartisk och förnuftig Medici förnämsta göromål*, s. 41.

[19]) Att läkare-förtjenster i allmänhet skattades högt denna tid, kan man, bland annat, sluta af de adliga värdigheter, som åt flera utdelades, såsom under Carl XI åt Hjärne, åt Costerus (adlad Rosenburg), Garliep, Sack (adlad Sackenskiöld), Rothman (adlad Rothlöben); under Carl XII: Skragge (adlad Skraggenstjerna), Hager (adlad Odendal), Odhelius (adlad Odelstjerna), Döbelius (adlad von Döbeln), Ribe (adlad Riben), o. s. v.

[20]) Förf. till *Hjärne-ättens Minne* berättar en anekdot, hvilken flera biografer efter honom upprepat: att då K. Carl XI, på sitt yttersta, frågat Hjärne, "hvad det var som så grufveligen plågade honom", skulle denne svarat: "Jo, det

Hjärne såsom förste lifmedikus, i hvilken egenskap han åtföljde konungen på hans eriksgata, samt erhöll befallning att gå med i danska kriget; men då enkedrottningen anhöll, att han måtte fortfarande vårda ej mindre hennes, än de kongliga prinsessornas och den unge hertigens af Holstein helsa, qvarstannade han i fäderneslandet, som påkallade hans snille och verksamhet i flera riktningar.

Hjärnes förtjenst såsom läkare, ehuru stor, utgjorde dock endast en del af hans ära. Om Sverige af främlingen kallas bergsvettenskapens fädernesland; om kemien i våra dagar ägt till den svenska forskningen odödliga förbindelser: så må den man ej förgätas, som hos oss väsentligen grund-

äro de många fattiga enkors och faderlösa barns suckar och tårar, som för Reductionens skull nu plåga Ers Majestät." Hjärnes egenhändiga lefvernesbeskrifning och förhållanden i allmänhet gifva ingen sannolikhet åt denna berättelse. Om också icke Hjärnes vördnad och tillgifvenhet för "den store konungen," såsom han sjelf kallar honom, och hvilken varit hans beskyddare alltifrån ungdomen, återhållit ett dylikt, *då* lika smärtande som ändamålslöst, yttrande, skulle hans pligt som läkare förbjudit honom att till en döende föra ett sådant språk. Sannolikare är, att Minnets författare, som skref under "frihetstiden," då ingen kunde anses såsom "upplyst patriot" utan att hafva yttrat sig emot det "förhatliga enväldet," trott sig göra sin morfaders minne mera populärt genom detta yttrande, som möjligen fälts af någon annan och tillskrifvits Hjärne, för att skänka det mera vigt.

lagt dessa vettenskaper. HJÄRNE har stiftat det kemiska laboratorium, från hvilket icke blott SCHÉELES, BERGMANS och BERZELII rykte utgått kring verlden, men hvilket äfven var det första i sitt slag i Europa, såsom inrättadt på statens bekostnad och ämnadt till offentlig undervisning. Det är visserligen sant, att universitetet i Altorf samma år, eller 1683, erhöll ett dylikt; men då konung CARL XI redan fyra år förut beslutit anstaltens tillvägabringande, hvilket fördröjdes af mellankomna hinder [21]), synes det svenska laboratorium kunna börda förstfödslorätten. HJÄRNE uppfattade kemien såsom vettenskap och insåg dess oumbärlighet för naturens studium, samt dess inflytande på näringarne. Hvad han i dessa afseenden yttrar i sitt arbete *Acta et tentamina chymica*, kan, enligt behöriga domares intyg, ännu i dag tjena till förebild för författare i denna vettenskap, hvad klarhet och bestämdhet vidkommer. Han verkställde icke blott rent vettenskapliga rön, utan äfven försök i tekniskt afseende, särdeles för bergshandteringen, äfvensom han, i beredandet af säkra läkemedel, visade sig hafva uppfattat värdet af den riktning,

---

[21]) Riksskattmästaren STEN BJELKE, som skulle äga inseende öfver verkställigheten, sjuknade, till följd hvaraf verkets fullbordan dröjde till dess kammar-presidenten FLEMING blifvit förordnad att öfvertaga styrelsen öfver detsamma.

som den snillrike PARACELSUS gifvit medicinen och farmacien, hvaremot han förkastade den då ännu, och långt senare, gängse alkemien, ehuru han ansåg det tillhöra kemien att söka utröna, huruvida metaller kunde förvandlas, den ena till den andra [22]).

---

[22]) I anledning af kanslirådet VON BLOCHS *Anmärkningar öfver thesse tijders falske Astrologiske, Phantastiske och Enthusiastiske Prognostiker,* m. m., utgaf HJÄRNE sin *Defensionis Paracelsicæ Prodromus,* såsom "försvarsskrift för den stora *Philosophus Theutonicus* THEOPHRASTUS PARACELSUS, som nyligen medelst en hård beskyllning utan någon orsak, är worden antastad." Han yttrar deri: "Jag befinner mig denne THEOPHRASTO VON HOHENHEIM högt förbunden, bekännandes för den hela ärbara werlden, at nästan alt det jag uti den naturliga kunskapen samt största delen af Medicinen har lärt, ehuru svagt och ringa det må wara, har jag näst Gud denne THEOPHRASTO så medelbarligen, som omedelbarligen alramäst at tillägna." Då anmärkningarne mot PARACELSUS äro till det mesta lånade från dennes fiender, CONRING och NAUDÉ, anser HJÄRNE sig äga egentligen dem till vederdelomän i striden. Försvaret är uppstäldt i 251 punkter, hvaruti skall ådagaläggas, att PARACELSI *"Philosophia Adepta,* eller af wår Autor så schimpfligen kallade Gullmakerij, intet är *finis principalis* eller det förnämsta ändamålet att göra gull, utan den stora upplysning man winner derigenom, som förståndet til de allrahögsta ting skärper och dörren til de allraförborgaste och lönligaste naturens hemligheter öpnar"; — att "den dyra theologus D. JOHAN ARNDT också warit en Adeptus;" — att "PARACELSUS warit en gudälskande och gudfruktig man, hvilket af hans härliga skrifter bevises;" — att han "nästan i alt kommit öfverens med Lutheri lära och honom försvarat;" — att ryktet om hans förmenta ogudaktighet blifvit utspridt af "de Påfwiska

Stockholms laboratorium ådrog sig, genom Hjärne, redan då den uppmärksamhet utomlands, att den

---

Messe-prester;" — att "han gifver Gudi äran för alla sina Curer och råder Medicos til gudsfruchtan;" — "han förmanar Medicos att de för alt skola söka Guds rike"; — att "han mera vetat och förstått än alla Medici och Philosophi på hans tid i Academierna"; — att "prophetiorne och de magiska figurer icke äro hans, utan af andra i hans namn införde;" — att "Pythagoras, Plato och Paracelsus komma i fast många stycken öfverens;" — att "allenast medelst Paracelsi *Chymia* kan Medicinen ännu behålla sin heder;" — att "Paracelsi vishet och djupsinniga philosophi skall härefter komma i gång, och före werldens ända mycket af det, som ännu intet förstås, uppenbaras", m. m. Han förespår således Paracelsus ännu en lång framtid, liksom vi sett att, bland mystici, Svedenborgs vettenskapliga värde uppskattats vida högre af efterverlden, än af hans samtid. Med all den vördnad, som Hjärne egnade Paracelsus, skilde han sig dock i flera fall från hans åsigter, såsom då Paracelsus föreskrifver, att "Trollkarlar och Trollkonor skola endteligen straffas til lifwet." — Förf. af denna minnesteckning har, såsom en af vettenskapens oinvigde, haft svårt att göra sig en föreställning om Hjärne's läkare-ideal, till dess han fann följande karakteristik deröfver, af en högst snillrik och djuptseende Eskulapii-son i våra dagar, som yttrar om Paracelsus: "Denne vidunderlige man har i högre grad snillets prestige, än de fleste andre pathologer. Han imponerar derföre starkt på sina läsare, men det är knappt troligt att månge af dessa klart och riktigt förstå hvad han menar. Det förekommer mig dock som den idé eller föreställning, hvilken han ger det besynnerliga namnet "astrum", ehuru den är dunkel och i sin utveckling nästan qvarstående på aningens ståndpunkt, är den djupaste föreställning om det positiva i lifvet, som hittills af någon blifvit hyst, eller

berömde HOMBERG gjorde en resa från Paris till Stockholm, enkom för att lära känna HJÄRNE och deltaga i hans arbeten [23]). Att andra utländingar äfven begagnat denna läroanstalt, synes troligt deraf, att stamfadren till de många utmärkta kemister-

åtminstone yttrad. Det är äfven denna idé, som utgör principen för hans stora praktiska reform af farmacien. — — — En annan stor tanke af honom är den, att de individuella sjukdomarne äro uttryck af en hela slägtet genomgripande gemensam sjukdoms-process, hvilken lika så väl som den individuella sjukdomen är underkastad förändringar och verkliga förvandlingar. — — — Huru högt står han icke, genom denna stora tanke, öfver mängden af pathologer, som anse sjukdomarne blott såsom individuella, och, i följd deraf, äfven såsom varande af samma art, form och beskaffenhet i alla tider." (*Afskedshelsning till lärjungar och studii-kamrater,* af ISRAEL HWASSER, sid. 73). Då man läser HJÄRNE's försvarsskrift för PAYKULL, der han söker intyga, att denne "verkligen varit en Adeptus, eller kunnat göra guld," vet man ej rätt, om den berömde kemisten dermed endast velat rädda en olycklig, eller i hvad mån han sjelf trott derpå. Märkligt är, att GOETHE, som vettenskaplig forskare, sysselsatte sig med "*alchymistische Beschäftigungen.*" Se W. DANZEL, *Ueber Goethe's Spinozismus*, S. 21.

[23]) *Le Roi de Suède alors regnant venait d'établir à Stockholm un Laboratoire de Chimie. M:r Homberg y travailla avec M:r Hierne, premier médicin du Roi.*" Eloge de M. HOMBERG; Oeuvres de Fontenelle, T. V. 414. — "Uti hvad anseende HJÄRNE varit utomlands," säger LAGERBRING, "kan någorlunda slutas af de många bref han fått från utländska lärde, i Turin, Altorf, Tübingen, Berlin, Nürnberg, Haag, Kiel, Köpenhamn, m. fl." *Svea Rikes Historia,* 4 del. 3 afd. sid. 46.

na GMELIN var en lärjunge af HJÄRNE. Under honom gafs således, redan för nära tvåhundrade år sedan, första föredömet af denna främmande hyllning åt den svenska vettenskapen, som hundrade år senare, i ännu större mått, egnades åt LINNÉ, och i våra dagar åt BERZELIUS. HJÄRNE var en fullt värdig föregångare till BERGMANS och SCHÉELES tidehvarf. Af hans undersökningar nämnas, såsom framstående, hans analyser af mineralvatten, af alkaliernas uppkomst efter växters förbränning, af myrsyran m. fl. [24])

Konung CARL XI, som under sina rastlösa bemödanden för de fosterländska näringarnes förkofran lade synnerlig vigt på bergväsendet, och som inhämtat, att HJÄRNE under sina utrikes resor samlat en vidsträckt erfarenhet i dessa ämnen, förordnade honom att under fortfarandet med sina öfriga befattningar tjenstgöra såsom assessor i bergskollegium. HJÄRNE företog genast på egen bekostnad en resa genom rikets norra landskap, ända till Röràs i Norge, för att undersöka våra bergverks ställning, och emedan, såsom han yttrade, han "kommit under väder med att i Jämtland och Härjedalen skulle vara några goda malmstreck," hvilket äfven besannades. Deremot fann han Sala

[24]) Upplysningar, benäget meddelade af professoren och riddaren MOSANDER.

och Kopparbergets grufvor i fullkomligt förfall (enligt hans eget uttryck, "nästan liggande öde och för fäfot"). Sedan han afgifvit förslag till de nya malmstreckens bearbetande och de äldre bergverkens upplifvande i förbättradt skick, leddes verkställigheten af honom och den förtjenstfulle bergmästaren ODELSTJERNA, under inseende af den utmärkte presidenten grefve FABIAN WREDE. För att väcka CARL XI:s personliga deltagande, eller "animera konungen i samma bergverkssmak," författade HJÄRNE en afhandling, kallad "*Bergslykta*, förmedelst hvilken man sig uti den mörka bergshandtering sjelf leda och lysa kan," och hvilken skrift innehöll upplysning om det förnämsta som vid bergväsendet förefaller, såsom malmgångarnes beskaffenhet, grufvubyggnader, arbetssätt, smältningar m. m. [25]) Konungen företog jemväl ett besök i Sala grufva, åtföljd af HJÄRNE och WREDE. Öfver denna grufvefärd preglades en minnespenning, till hvilken HJÄRNE gaf idén och ritningen [26]). Den utveckling, som svenska bergväsendet uppnådde,

---

[25]) I tillegnan, till konungen, lofvar HJÄRNE framdeles utgifva en "klar lysande *Bergfackla*." En sådan utkom äfven, men är icke af HJÄRNE, utan af en underordnad samlare. Jfr *Hjärne-ättens Minne*, s. 149.

[26]) Den föreställer ett öppet schackt, hvari konungen står med sin omgifning. Öfverst strålar en sol, med omskrift: *Perlustrat viscera terræ.*

föranledde flera främmande idkare att inkomma med upptäckter, som underställdes HJÄRNE. En deribland påkallade en ny utrikes resa. En annan skulle pröfvas i Falun, af HJÄRNE och ODELSTJERNA, hvilka dervid kommo i lifsfara, då de öfverstänktes af glödhet koppar och så när blifvit uppbrände, om icke några tillstädesvarande genast kastat dem i en närstående vattensump, hvaraf elden släcktes. Öfver HJÄRNES förtjenster i bergväsendet yttrar en äldre minnestalare: "Vår store HJÄRNE var äfven så god bergsman, som medicus, och gjorde Sverige mer nytta med det som han sett utomlands i mineraliers handtering, än vi veta att erkänna" [27]). Det erkändes dock af konungen, som ställde HJÄRNE, i bergväsendets öfverinseende, närmast WREDE, då han nämdes till vice-president i bergs-kollegium. Fullmakten utfärdades af CARL XII, i Timurtasch, den 26 Juni 1713.

Bland följderna af HJÄRNES besök i Norge var ett förtroligare närmande emellan Svenskar och Norrmän i bergverks-angelägenheter, sedermera underhållet genom besök af norska bergsmän, som i Sverige utbildades i markscheideriet.

Såsom naturforskare, egnade HJÄRNE sitt snille icke blott till vettenskapernas förkofran, genom talrika uppfinningar, utan jemväl att till menige

---

[27]) Åminnelsetal öfver H. D. SPÖRING af ABRAHAM BÄCK.

man sprida kunskaper och upplysning, "huru naturen i sitt stora laboratorio verkar." Sverige hade denna tid inga lärda samfund, hvilkas handlingar allmängjorde vettenskapliga upptäckter. Hjärne sökte ersätta dem, och var ensam så god som en akademi. Sedan han gjort sina rön i kemi, mineralogi, fysik, medicin, m. fl. vettenskaper, och jemfört dem "med de gamle philosophorum och hermeticorum skrifter, samt de nyares stridande meningar," kungjorde han slutsatserna. Man saknade naturforskare-möten. Hjärne sökte äfven fylla denna brist, genom oafbruten brefvexling med främmande och inhemska lärde, i de vigtigaste vettenskapliga ämnen, uppställande frågor i desamma, hvarå svaren offentliggjordes, med hans anmärkningar. I hvad som rörde fäderneslandets fysiska, geologiska, mineralogiska, industriella, agronomiska och andra allmänna förhållanden, ställde han sina spörsmål till universitets- och gymnasii-lärare, kyrkoherdar, domare och embetsmän, bergsmän, näringsidkare och enskilte af alla stånd och vilkor, hvilkas upplysningar han jemförde med egna undersökningar, hvarefter han i tryck framlade de sannolikaste förslagsmeningar. Man föreställer sig svårligen vidden af en dylik brefvexling. Flera gagneliga inrättningar eller anstalter, som först i våra dagar kommit till verkställighet, anades eller

uttalades redan af honom. Han ifrade för tillvägabringande af ett "Oeconomic-Collegium," till jordbrukets och näringsyrkenas förbättring, "hvilket skulle, utan att betunga staten, anqvicka dem, som något särdeles viste gifva vid handen, jemväl andra att idka sådana studier med flijt, till att blifva försichtige hushållare." Man finner dessa syftemål nu uppfyllda genom hushållnings-sällskaper, teknologiska institutet, handtverksföreningar, m. m. Grundtanken till den så kallade "prest-medicinen," hvilken ansetts tillhöra vårt århundrade, ligger i dessa ord af Hjärne: "Som intet allestädes kunna finnas Doctores Medici, ey heller i alla soknar apothek, ty vore väl at prästerna kände örter och rötter, och at Theologiæ Studiosi i Academierna öfvade sig i gräskunskapen och borde känna allehanda inhemska simplicia. Så kunde den fattige allmogens sjukdomar och plågor mycket lijsas." Det var icke hans fel, om förslaget erhållit en möjligtvis olämplig utsträckning. Han var den förste som föreslog, att collegium medicum och provincial-medici skulle, då allmänna farsoter yppades, af trycket utgifva underrättelser om sjukdomarnes kännetecken och botemedel. För bränvinets utrotande verkade Hjärne redan på sin tid i samma riktning som våra dagars nykterhetssällskap. Han förklarade denna dryck böra anses såsom läkemedel, ej användas till

daglig förtäring [28]). Han bidrog, genom sitt verksamma inflytande, dertill, att husbehofsbränningen, som redan under de senare åren af CARL XI:s regering verkat högst skadligt, blef genom 1698 års författning för en längre tid inställd. Flygsandens hämmande, som först i våra dagar åstadkommits, påyrkades redan af HJÄRNE, som beklagade, att man lemnat utan afseende ett förslag dertill [29]). Hans stämma är den första, som offentligen höjt sig för skogshushållning och vedbesparing. I den skrift [30]), som han utgaf för att "lära spara och visa vägen att skona de utödda skogar," väntar han mycket motstånd, emedan saken är ny. På

denna

---

[28]) Han yttrar härom, bland annat: "Brenwiju måste hållas för en Medicin, och ey för näring, therföre måste man drickat när thet omtränger, nembligen sällan, och lijtet i sänder, och icke hwar morgon och affton effter en elack wahna, hwars öfwerflödiga brukande myckin skada förorsakar. Therföre wore wäl, at *thet förbannade Brenwijnsdrickande affskaffades*, och tillijka ther medh så mycket ondt, så wäl till helsa som lefwerne, så mådde mången bättre och lefde mycket längre." *Een kort Berättelse om the nyss upfundne Suurbrunnar*, sid. 66, 67.

[29]) Det var uppgifvet af en öfverstelöjtnant VON VICKEN och understödt af ambassadören grefve CLAS TOTT. Jfr *Anledning till Malm, Bergarters och Jordeslags efterspörjande, m. m.*, s. 311.

[30]) *En lijten Oeconomisk Skrifft om Vedbesparande, huru man i dessa knappa tijder med Veden, som efterhanden begynner tryta, bätter omgås skall.* 1696.

denna tid skulle nemligen spisarne stå fulla af ved både nätter och dagar, och det ansågs såsom en skam att skjuta spjellet, eller att betjena sig af små kakelugnar i stället för stora spisar. Åtskilligt i hans afhandling synes till och med vara skrifvet i närvarande tid. "Veden," säger han, "blijr ju längre, ju dyrare, kunnandes under tijden intet fåås en gång för penningar, icke allenast derför, at de förmögne, som tagelotten hafva, försee sig alldraförst, utan ock at det blir så myckit underslagit och undanköpt af dem som egennyttig handel drijfva, som kunna richta sig i allmenna brist, månglandes det åter uth om winteren på det allradyraste, när nordanwädret känner effter ryggen och kölden efter fingerändarne, förutan det missbruk, som af vedkrämare öfvas; hvaraf kommer at när någon wedbåt anländer, de då öfverbjuda den ene den andra, förmenandes at den inte svälter, som dyrt köper, och stijger det derigenom äntlig så högt, at de oförmögne, särdeles de huusarma, måste förgås uti frost och deras oskyldiga barn förderfvas af köld." Han visar derför, "huru man i dessa knappa tijder medh weden umgås skall;" förordar användandet af torf och andra ämnen till bränsle, samt införande af små kakelugnar och flyttbara besparingsspisar af jern, hvilka senare

ansetts såsom en vår tids uppfinning, men af HJÄRNE i många år begagnats [31]). Han uppgifver vidare förslag till små rese-kakelugnar och res-kök. Uppfinningen, att under vinterfälttåg, i tält, elda med glödande kulor, framställdes äfven af HJÄRNE, och antogs af CARL XII. Han föreslår derjemte, att genom värmeledande rör uppelda hela hus. "Med denna inventionen," säger han, "vill jag mig understå att värma temligen stora kyrkior, jemväl i kallaste vintern, icke allenast socknekyrkior på landet, utan ock här i staden. — — Jag weet ock icke om det skall vara en Gudi behagelig penitence, at man i en bitter köld, när presten predikar, och gudstjensten förrättas, skall frysa och önska at det snart sluta måtte; med hvad andacht det skeer låter jag hvar och en, som det försökt har, efftertänkia. — — Detta alt kunde med några famnar weed förekommas." Emellertid har halftannat århundrade förflutit, innan HJÄRNES förslag börjat bringas till verkställighet [32]).

---

[31]) Uppfinnaren var egentligen riks-verdien BALTHASAR GRILL. Jfr nyssnämda skrift, s. 28.

[32]) Han tillägger åtskilliga förbättringar i samma väg, som brukas utomlands, men hos oss ännu i allmänhet icke vidtagits, såsom att, till förekommande af drag i kyrkorna, fönsterna borde stoppas, dörrarna förses med tjocka täcken, o. s. v. — Det förslag, som i våra dagar gjorts af det så kallade *hatt-icke-aftagnings-sällskapet*, framställdes för snart tvåhundrade år sedan af HJÄRNE, som med afseende på de

I statsläran och allmänna hushållningen var Hjärne, hvad man i vår tid skulle kalla, "liberalt framskridande;" men han var det under konungarne Carl XI och Carl XII. Han skrifver bland annat, under det den förstnämde rikshushållaren, såsom det påstås, något hårdhändt fyllde sina skattkammare, och oupphörligt ökade gärder frampressades till underhållande af den senares krig: "Det är en stoor konst, at rätt taxera undersåtarena; än större at öpna dem vägen til allmän näring och winst; den största, at tillika öka inkomsterna och näringen; doch icke omöjeligit, om wederbörande vilja höra goda rådh, hafwa tålamod, intet för mycket se på *lucrum præsens*, lemna somt til tiden, förtaga egennyttigheten, som alt godt hindrar, uppväcka alla til flijt, uthrota högfärd och slöserij, införa husachtighet, sparsamhet och arbetsamhet." Han ifrar för frihet och lättade kommunikationer i handel och näringar; att hvar och en må kunna utan hinder föryttra "hwad han aflar med sin industrie och sitt förlag;" men sådant, säger han, "är swårt at practisera för den åthskilnad som görs emellan stånden,

---

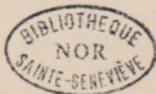
hos oss så ofta förekommande katarrher ansåg att man borde hafva hufvudet så mycket som möjligt betäckt. "Uti detta mål," säger han, "lära the förnämare för theras ädelmodighet se genom finger med the ringare, som theras tilbörliga wördnad med andra åthäfwor kunde uthwijsa." *Utföhrlig Berättelse om the nyss opfundne Suurbrunnar*, s. 85.

och de många i det fallet gifna resolutioner, stadgar och förordningar. Om allmoge, prester, bergsmän, bruksägare, adel å landet, utan afseende på uppstäderna eller marknadsplatser, mächtade och finge föra det de hafva att sälja hwart de vilja, skulle undersåtarena derigenom märkeligen profitera och konungen ingenting mista"[33]). — — "Allt twång borde afskaffas, som hindrar den allmänna näringens frije lopp. Westgöthar tillåtas ju at handla och fara hela landet igenom; kan icke det til hela rijket appliceras? — Hemmanen borde intet så noga til deras gård- och öre-tal refvas eller skattläggas, at icke altijd något öfwerblefwe, som än cultiveras kan; och der man allaredo hafwer skäliga jordaböcker, borde man intet lätteligen gå derifrån. Ty när allmogen seer sig kunna njuta någon förmån eller understöd i sine wanlige uthskylder, genom

---

[33]) Han tillägger: "Och fast en deel Upp- och Bergstadz-Skinnbrackor något skulle lijda, så är ju bättre om landet i gemen mår väl, än at allenast några städer eller några få draga til sig musten." (Den anförda *Anledning* m. m., s. 321.) Han manar godt företrädesvis för Dalarne, Helsingland, Norrland o. s. v., "der folket är trifvet och quickt; ingen ser man wara laat, och the som lata äro, förachtas ibland the andra. — — Men twärtom här i Upland. När Gud uti fredliga tijder gifwer här någon ymnig årsväxt, wore icke then plicht at utlägga sin skatt och skuld, så gjorde the intet godt, ey heller weke ur wägen för någon menniska. Derför sker ock rätt, at man lägger lass på den hästen som så gerna will skena." (*Ibid.* s. 315.)

nya ägors upptagande, så lära de winläggia sigh derom; men om de befruchta, at de dermedh strax dräga på sig onera, lärer sådant icke allenast försummas, uthan kanskee de gamle ägorne förminskas. Konungen skulle ändoch derwidh profitera. Ty ingen jordetorffwa i landet warder brukad, der konungen icke njuter inkomst af, såsom genom tijonde, tull och annat, fast det är oskattlagdt." Han ifrar mot för stora grundskatter och för indirekt beskattning; tadlar att "allmogen får tu slag på et ställe," då han måste, för utskylderna, sälja sin säd när den minst gäller och köpa när den är dyrast; förordar inrättande af socken-magasiner, så att brödföda och utsädes-spanmål aldrig må saknas; klagar högljudt öfver "de obarmhertige fogdar, som slå lååås för bondens lada;" frågar, om man ej kunde finna "någon lämpligare wägh, som ey wore så hård, som den nu brukas," — — så at man icke "pantar och exequerar honom" — — hvaraf bonden "måste gå i grund," m. m. Att sådana yttranden kunde tryckas under Carl XII och tillegnas trenne af hans rådsherrar, länder både författaren och den enväldige konungen till heder. Ännu märkligare var hans försvar för den såsom riksförrädare lifdömde Paykull, hvars behandling han vågade i en särskilt skrift öppet ogilla. Han ville rädda den anklagade såsom vettenskaplig adept och alkemist,

men CARL XII svarade, att om PAYKULL än kunde förvandla hela Brunkeberg i guld, skulle han dock dö [34]).

De frön till vettenskapernas förkofran, som ligga i HJÄRNES skrifter, utgöra ej deras enda märkvärdighet. Man har beundrat den skicklighet, hvarmed de så kallade Encyklopedisterna i Frankrike förstodo att i de mest abstrakta ämnen inblanda allmänna, lättfattliga upplysningar rörande dagens frågor, ofta der man minst anade något dylikt, såsom, till exempel, att införa politiska betraktelser i undersökningar tillhörande språkläran, eller religionssatser i afhandlingar om fysik och matematik, för att derigenom missleda censuren, som icke sökte kätterska villomeningar beträffande kyrka och stat under öfverskrifterna grammatik och matematik. HJÄRNE använde samma utväg hundrade år tidigare, med den skilnad, att då Encyklopedisterna sökte undergräfva det bestående i stat och kyrka, begagnade HJÄRNE religionens och samhällslärans grundsanningar såsom vapen i sin strid för upplysningen emot inrotade fördomar. I sina "Flockar," till förklaring af *regnum minerale, physica generalis* och *specialis* m. m., inflätar han, för menige man, upplysande betraktelser öfver en mängd från medeltiden, eller ända från hedenhös, qvarlefvande

[34]) LAGERBRING.

skrock, signerier och vidskepelser, sägner om trolldom och hexeri, skogs- och sjörån, bergtagna, varulfvar, elfvor o. s. v. Han fann ej nog, att hafva upplyst domarena i trolldoms-processerna; han ville äfven upplysa folket. Han sökte derjemte skingra andra villomeningar, som tidt och ofta oroade allmänheten. Så trodde man då ännu, på grund af MESSENII utsago, att Motala ströms afstannande var ofelbart förebud till krig, hungersnöd och andra landsplågor. HJÄRNE visade, att detta fenomen hade naturliga orsaker. Vidare såg man sjön Barken förvandlas i blod, förtorkade "hungerkällor," uppdykande och försvinnande öar, allt förkunnande krig, pest och elände. HJÄRNE afgaf naturliga förklaringar öfver de förmenta järtecknen. Tron på under och *lusus satanæ* var dock så allmän, att vederläggningarne måste ske med stor försigtighet, för att ej misstänkas såsom kätteri. Bland märkliga vittnesbörd i dylika frågor är ett af den namnkunnige biskop SVEDBERG, om sjön Barkens förvandling i blod, hvilket intyg slutar med dessa ord: "När Gudh låter sådant under ske, så bjuder Satan til, hans wercketyg också, the ogudachtige, säkre, sjelfkloke och werldzligen sinnade menniskior, at giöra thet til intet. Såsom här skedde med thetta illistiga grepet, nemligen: en del utspridde at hela sjön war wänd i blod. När thet fants osant, mente

Satan ingen skulle tro at ther hade warit något underligit blod. Si, thetta är ock en *Abyssus Sathanæ.*" Stundom ville eller vågade Hjärne sjelf icke neka dylika järtecken och under, men visar vanligen på samma gång, genom vettenskapliga rön, att det *kan* vara en naturlek eller ett inbillningsfoster. Spådomar nekar han ej bestämdt, och tyckes, i afseende på förutsägelser under vissa sjukdomstillstånd, äga en aflägsen aning om clairvoyance och magnetism. Vid Cartesii filosofi, som nyss blifvit segrande, hade Hjärne tvifvel i afseende på "hvirflarne," och på läran om metallernas daning, eldens natur och magnetens verkningar, hvaruti han finner att Cartesius och dess skola misstagit sig, "och thet så mycket hellre, som de uti den rätta naturkonsten varit oförfarne, då de dess nyckel Chymien intet lärt till dess upplösande handtera." Svenska vettenskaps-akademien, stiftad efter Hjärnes död, har upptagit en af hans skrifter; andra äro införda i engelska vettenskaps-societetens handlingar; några äro, efter författarens bortgång, utgifna af den berömde Gottschalk Wallerius; flera förvaras ännu i handskrift. En vettenskaplig granskning af dessa arbeten skulle, äfven på forskningarnes nuvarande ståndpunkt, måhända icke vara lönlös, och säkerligen gagnande för vettenskapens historia.

En af HJÄRNES stora förtjenster var vettenskapernas förallmänligande, genom deras behandling på modersmålet, i stället för latin, hvilket, som bekant, var äfven långt senare de lärdes vanliga tungomål, ja ännu af den fräjdade MELANDERHJELM ansågs icke kunna öfvergifvas utan förlust för den lärda bildningen [35]). HJÄRNES snillrika, klara och lefvande framställningssätt anslog mäktigt samtiden och förmår ännu fängsla läsaren. I naturbeskrifningarnes upphöjdare stil genomskimrar skalden, och han tyckes nästan en förelöpare af BUFFON och CUVIER, eller, för att nämna en Svensk, af EHRENHEIM. Då han t. ex. skall redogöra för bergens natur, inleder han undersökningen med dessa ord: "Gud låter se, näst vattnet, sin största härlighet uthi bergen. Bergen äro fulla med watn, bergen äro fulla af eld, fulla af rikedomar, af lifsnäring, af läkedomar. Man ser, at Gud i den heliga Skrift har lijkasom till bergen haft sin största lust. Sina största under hafver han låtit skee på bergen. På berget gafs Lagen, på berget stadnade Arcken; på ett berg wardt Abraham befalt at offra sin son; på ett berg byggdes Herrans tempel; på berget Zion war Juda konungars säte. Guds son gjorde

[35]) *Undersökning om nyttan af ett eget de Lärdes språk.* Kongl. vitterhets- historie- och antiqvitets-akademiens handlingar, IX delen.

den stora salighets-predikan på berget. På berget har han bedit. På berget Thabor wardt han förklarad, och wiste sina trenne Apostlar himmelrijksens glädje. På Oljoberget har han svettats blod; på berget Calvaria har han lidit, på berget war han när han for till himla. Alla menniskor i fordna tijder hafwa hållit berg och stora höjder för de beqvämaste rum till Guds dyrckan. Himmelen sjelf liknas wid et berg: *Jagh lyfter min ögon up til berget,* säger David; *Herre, ho skal blifwa på titt helga berg!*" Äfven de lägsta föremål adlar han genom framställningssättet, eller genom skildringen af deras underbara uppkomst, de hemliga skatter som i dem förborgas, den nytta man af dem kan upphämta, den fruktsamhet hvartill de kunna bringas. Deribland må blott nämnas hans målning af kärr och moras.

Det vanliga kännetecknet hos sanna snillen, hvilka, långt ifrån att tro sig stå på höjden af all upplysning, ana en ännu omätlig framtid för vetenskap och bildning, fans äfven hos HJÄRNE. Han trodde detsamma om Sveriges odling och ännu oupptäckta tillgångar. "Tiden och lyckan lära wäl utwijsa," säger han, "at det mästa ännu är under wåra fötter ofunnet" [36]).

---

[36]) *Berättelse om the nyss opfundne Suurbrunnar,* sid. 115. Hvad han förespår om en rikare trägårdsodling (sid. 114),

Modersmålets vård och renhet ägde i HJÄRNE en eldig försvarare, i detta, som i nästan allt,

---

är redan besannadt. Äfvenså om begagnandet af svensk porfyr och marmor, samt om svenska stenkolsgrufvor, hvilka han tror komma att uppdragas i rikare mått. Ja, han anser att vi äfven kunna afyttra perlor och ädla stenar, anförande såsom bevis, att "för icke så mycket längesedan såldes en Elfvedahls perla för tusen Holländska gyllen, och en annan i Östergöthland skattas om 400 Rijksdaler." (Sid. 117). I afseende på Dylta svafvelbruk förmenar han, att "om man det rätt lämpade, skulle man kunna inrätta artiga *Æstuaria*, eller torra varma och svettebad, såsom de uti Italien, *Bajæ* kallade, som igenom sin naturliga hetta, de sjuka som uti dess grottor föras, ifrån månge slags sjukdomar hjelpa. Detta kunde så inrättas, at sedan den materia, som pålägges och hvarfvetals öfver en dertil bygd järnbur öfvertäckes, blijr i längden kraftlös, altid annat godz åter i stället häfves och friskt påslås." *Anledning till åtskilliga malm och bergarters m. m. efterspörjande*, sid. 244. Han ansåg upptäckten af varma källor i Sverige icke omöjlig, hvilket synes af följande, utaf honom framställda fråga och prisbelöning: *"Om der finnes någonstädes warmt watn, sprunget utur jorden, som är rätt naturligen hett, fastän i ringa quantitet, så at man kunde hafva någon förhoppning om warma bad? Lofvas den, som det kan angifva, 100 daler sölf: m:t."* (Ibid. s. 6.) Några upptäckter anmältes, men otillförlitliga. Att HJÄRNE stundom af sin lifliga inbillning fördes långt i förutsättningar, berättigar ej till antagandet, att en framtid icke kan besanna mycket, som ännu betviflas. Äfven i mekaniken gjorde han en mängd rön. Det mest egna var förfärdigandet af "ett talande hufvud," i likhet med det som utförts af ROGER BACO i England och ALBERTUS MAGNUS i Regensburg. Han var dermed sysselsatt i Paris och hoppades på uppgiftens lösning, då hans hastiga afresa nödgade honom afbryta. (Se berättelsen derom i *Ortographia Suecana*, s. 95.)

framom sin tid. Född utom det gamla Sveriges gräns, hade han lärt vårt språk som främling, "trårätt efter reglorna," som han säger, samt studerat grundligen "svenska poëteriet och språkets målsnild." Redan i hans ungdom klagades öfver modersmålets förfall. Skrifsättet vanvårdades, efter de långa krigen, i sjelfva konungens kansli, dittills ansedt såsom mönster, så att "ibland 30 eller 40 voro näppeligen tu, som höllo ett, och allt kom i willerwalla" [37]). Hjärne nämdes till ledamot af den kommission, som skulle ombesörja den nya bibelupplagan, sedan känd under benämningen af Carl XII:s bibel, hvarvid han deltog i utredandet af flera tvifvelaktiga frågor rörande rättskrifningen.

---

[37]) I anledning af stafsättets osäkerhet, anför kongl. antiqvitets-kollegium i sina *Underdåniga Påminnelser,* af år 1692, bland annat: "Så är ock wäl kunnigt, huru nu i några åhr en hoop ynglingar hafva sig företagit att annorlunda stafva wårt Svenska språk, än det i wår gambla bibel och alla sedermehra Svenska böcker är skiedt, hvar igenom icke allena presterskapet uthan många andra sig högeligen förarga, såsom *åkk* för *och* eller *ock, Ståkkhålm, härrä, de* för *dhe* eller *the, fadär, modär,* för *fadher, modher,* och många oräkneliga ordh wärre stafwade, än en klook menniskia bör göra, hvilken osedh iämwäl infräter sig i Cantzliet, och lärer dher taga öfverhanden, som annorstädz, om det icke förekommes, hvarföre wore af nöden att Kongl. Cantzliet förmåtte ett förbuds-placat på sådant, eljest lärer dhet förorsaka med tijdhen en stor confusion i wårt språk." (*Ant. Coll. Handl.* Vol. XI, fol. 176.)

Den strid om stafsättet, hvari han råkade med den namnkunnige biskop SVEDBERG, har, då man betraktar de begge kämparnes snille, lärdom och stora anseende, knappt sin like på svenska parnassen, om icke snilletorneringen emellan LEOPOLD och THORILD, med den skilnad, att de senare voro unge vitterhets-idkare, men de förre upphöjde män i staten och kyrkan, angriparen sjuttiosex och den anfallne sextiosju år, — och detta, såsom SVEDBERG säger, "för en bokstaf allenast," sedan de dock "plägat en förtrolig, broderlig wänskap öfver trettijo åhr." Emot de af SVEDBERG, i *Schibboleth*, uppställda stafningsgrunder hade HJÄRNE redan ingifvit en skrift till kansli-kollegium; men då den blef utan verkan, uppträdde han i full polemisk rustning, för att "göra på detta drafwelswäsende en ända," samt utgaf en skrift på 152 qvartsidor, hvilken skulle fortsatts, i fall det ej förbjudits af kansli-kollegium [38]). Det verk, som HJÄRNE anföll

[38]) Sedan han förehållit sin motståndare att "förvända bokstäfverna, *o* til *å*, *e* til *ä*, *ch* til *ck*, och så bortåt, alt efter sitt enwijsa hufwud, så at hans ortographia blef en cacographia," tillägger HJÄRNE: "Han hade åtskilliga Apinior, som honom efterhermade, merendels uti bröllops- och begrafningsverser, hvilka så stafwades, at man icke wiste om det war Swenska eller Rothwelska. Entligen, när på detta drafwelswäsendet intet wille blij någon enda, uthan det togh meer och meer til, wardt jag förorsakad at leggia häremot en skrift." Han beskyller sina motståndare

med icke blott lärdomens, men sarkasmens och åtlöjets vapen, ingalunda skonande författaren, var tillegnadt konung Carl XII, som med synnerlig nåd omfattade både författaren och hans arbete, hvilket senare vanligen låg på hans bord. Konungen vistades denna tid, efter återkomsten från Turkiet, i Lund. Under ett samtal med Svedberg, om svenska rättskrifningen och om modersmålets renhet, hvarvid konungen gillade de uti *Schibboleth* uttryckta åsigter, gaf han Svedberg att läsa den af Hjärne emot honom nyss utgifna skrift. Svedberg blef deraf häftigt upprörd och icke allenast förklarade sig inför konungen, utan begärde och erhöll hans tillåtelse, att från katedern i Lund få offentligen försvara sina satser, hvilket äfven skedde [39]). Derefter uppträdde han med ett vidlyftigt

att af "lättsinnighet" och "nygirighetsklåda" hafva öfvergifvit den gamla skrifarten, ifrar emot "fjolldjerfva novatores" — "läsebenglar och pappersförderfvare" — "näsedjerfva kloklinger" och "dumdristiga stormare", hvilka borde "klappas på fingrarne", o. s. v.

[39]) Svedberg berättar sjelf förloppet sålunda: "Litet therefter gör jag åter min underdåniga uppwacktning hos konungen, angående mitt förnämsta ärende om löningsspannemålen och att få behålla drängarne. Tå kommer konungen at tala med mig om wårt Swenska språk, i anledning af mitt *Schibboleth*, thet konungen hade dageligen på sitt bord. Varande konungen mycket öm om språket och at man borde undfly alla främmande ord, tala och skrifva ren Swenska. Konungen frågar: Om de tala Swenska i Frank-

genmäle, kalladt: "Biskopens i Skara, Doctor Jesper Svedbergs rättmätiga hedersförsvar mot Vice-Presidenten och Archiatern Doctor Urban Hjärnes

---

rike? Jag sade nej. Hvi skola tå vi, sade konungen, tala Fransöska? Jag berättade att mitt *Schibboleth* hade motstånd af VicePresidenten Doctor Urban Hjärne, och att han skulle hafva skrifvit och låtit af trycket utgå en skrift theremot, och thertill wara mächta försmädelig, men jag har then ännu ej sedt. Tå löper konungen in i sin kammare och visar mig Hjärnes skrift inhäftad och tryckt till pag. 152. Tå sade jag: Jag will stiga upp på Academien här i Lund med mitt *Schibboleth*, och låta hwem som will komma och opponera och se om någon kan med skäl wederlägga thet som theri skrifvit är. "Ja, ja, gör thet", sade konungen, och lät sig thet väl behaga. Hjärnes skrift fick jag ändteligen med stort prut af konungen sjelf till låns." — Disputationen ägde rum den 3 Januari 1718, och varade fem timmar, eller från klockan 9 till 2. Svedberg lät kungöra den på förhand medelst en särskilt "*Afkunningz-Skrifft.*" Han biträddes i försvaret af "Läsmestaren (rektorn) i Skara, höglärde Mester Swen Wahlberg." Om opponenterna förmodar han, att de vilja uppträda "med sachtmodighet och Christelig beskedelighet, utan bong, utan storm, utan fördömelig bitterhet och försmädelse, hvilket förnufftigt och ännu mer Christeligit folck icke anstår." — Bland bevis på den uppmärksamhet, som Carl XII egnade åt modersmålets renhet, berättar Svedberg äfven följande: "Jag sade att vi hafve mång ord, dem vi icke kunne på god och tydelig Swenska gifva, såsom *curieux*, huru vill man gifva det? — Ambassadören Grefve Sparre stod derhos och sade: *nyfiken*. Jag svarade: Gamle Olof Rudbeck var en *curieux* man, men *nyfiken* var han intet. Si, då säger konungen: "*Omhogsen.*" Ja, det låter höra sig, nådigste herre, och så står ordet nästan i samma mening hos Syrach: En vis man är uti allo thesso omhogsen."

obetänckta skrift emot thess Schibboleth." Åfven denna anti-kritik var så skarp, att kansli-kollegium förbjöd första delens utgifvande, hvarför endast senare delen blef synlig. Såsom ej sällan inträffar i dylika tvister, har det rätta befunnits ligga endels på hvardera sidan. SVEDBERG segrade på sjelfljudingarnes fördubbling och på det "mykla öfverflödiga *H*," för hvilket, såsom han yttrade, "VicePresidenten stridt med en ifver, som hade det stått om lif och lefverne." Deremot hafva efterkommande språklärde gifvit HJÄRNE rätt i utbyte af *t* emot *d* (i *du, dig, dina* o. s. v.), för välljudets skull (med undantag af bibelspråket, "för ålderdomsens vördnad"), och i flera andra frågor, till den grad, att då SVEDBERG anför hela satser af HJÄRNE, hvaruti han påstår intet ord vara rätt stafvadt, befinnas de vara såsom vi nu skrifva dem [40]). En åsigt, i hvilken HJÄRNE äfven gick sina samtida långt i förväg,

[40]) T. ex. *"Dertill utsecldes några af de äldste."* "Icke ett enda ord", säger SVEDBERG, "är skrifvit såsom the påberopade gamle skrefvo", nemligen: *"Ther til uth*seddes *några aff the äldsta."* (*Rättmätigt Hedersförsvar,* s. 85.) Eller *"Derföre blifver det wåra fäder wijsligen hafwa upptänkt, gamla Swänskan"* m. m., som bort skrifvas: *"Therföre bliffuer thet wåre fäder wijsligha haffua uptenckt, gamble Swenskan"* m. m. (sid. 95), der, med undantag af *wijsligen* och *Swänskan*, allt hos HJÄRNE öfverensstämmer med närvarande skrifsätt.

förväg, var den, att icke uteslutande hämta våra språklagar ur latinen, utan jemväl rådfråga isländskan, götiskan och deras afkomlingar, samt att han fästade uppmärksamhet på den jemförande språkforskningen och på det likartade i syskonspråken, tyskan, engelskan och nederländskan, hvilken sistnämdas redan då vunna utbildning han ställde särdeles högt. De åldrige kämparne försonades omsider och blefvo lika goda vänner som förut. Emellertid blef den pröfning, som en mängd språkfrågor underkastades medelst denna strid, af väsentligt gagn för modersmålets rättskrifning. I sjelfva verket uppträdde Hjärne icke ensamt för den svenska rättskrifningen, utan för att häfda den nyare bildningen i allmänhet, de nyare språken och naturvettenskaperna, emot den gamla skolastikens och de klassiska språkens uteslutande välde [41]).

[41]) Hjärne hade i början delat Svedbergs åsigt och önskat kunna återföra den gamla böjningen och sammansättningen, men han fann snart alla enskilta bemödanden emot det öfverhandtagande allmänna bruket fruktlösa. Han yttrar derom: "At Swenskan, som hon nu är, af den förfallna constructionen, böjningen och sammansättningen ordentligare och i sitt förra skick måtte komma, derpå har ock jagh för många åhr sedan tänckt. Men det wersta war, at jagh fann ingen som wille der uthinnan låta retta sigh, fast jagh önskade, at om det icke på alt sett efter det gamla (deraf ingen wille weta), dock uthi flesta måttan kunde sigh efter Bibelen lempa." (*Ortographia Suecana*, p. 135.)

Samma lidelse, som satte lyran i DANTE's och PETRARCA's hand, diktkonstens vanliga väckare,

---

Tvisten uppkom egentligen deraf, att SVEDBERG höll fast vid den förstnämda åsigten. "Eusebius" (så kallar han SVEDBERG, hvars namn icke förekommer i hela skriften) "sedan han en gång infostrat sig i en besynnerlig mening, blef enhärdigh vid det han hade begynt, och ville hafva allt efter Latinen, som efter hans mening skulle wara et rättesnöre för alla andra språk." (p. 13.) Bland egenheterna i striden är, att begge kämparne beropa sig på bibeln och anklaga hvarandra att vilja införa deremot stridande nyheter. Deremot är HJÄRNE ensam uti, att söka stöd i den germaniska stammens språklagar, och säger om sin motståndare: "Han betencker icke, at desse språk (latin och grekiska, hvilka, enligt SVEDBERG, voro de enda mönstergilla) hafva en heel annan beskaffenhet, än de Nordiske, nembligen den gamla Götiskan, Swenskan, Danskan, Norskan, Tyskan, Engelskan och Nederländskan samt Isländskan." (p. 76.) Han lägger särskilt vigt på "Platt-Tyskan och Nederländskan, hwilka ega en stoor skyldskap med wårt måhl. Engelskan har ock mycket, det en som will wara fullkomlig Swensk borde weta." I allmänhet finner han alltför stor obekantskap med andra språk, än skolspråken, och säger om tyskan, såsom knappt nog undantag: "den kölfva de fram så väl som de kunna, och som nebben är wuxen på dem." Han yrkar, att ungdomen må lära äfven lefvande språk, icke blott latin, grekiska och hebreiska. "En Svensk, som intet strax från ungdomen vänjes till Tyskan, Fransöskan, eller annat sötare språk, kommer illa till rätta med detta *ch*. När han vill säga: *Schreiben*, *Scheinen*, *Schertz*, så kölfvar han: *Skreiben*, *Skeinen*, *Skertz*. — — En sådan hemkalfver skulle stå sig slätt, om han med nämnande af *Schibboleth* af en främmande skulle frestas." (p. 35.) Bland anmärkningar är äfven, att hans motståndare, såsom Dalkarl, vill införa "Falunismer",

kärleken, gjorde äfven HJÄRNE till skald. Efterverlden känner ej föremålet för hans platoniska

---

t. ex. *kiäre*, *kienna*, *kiöld* m. fl.; men i "den heliga Bibelen, som Eusebius i sin book så ofta med stoor och djup andacht beropar sigh på, — — finnes icke et spor af denna *Falunismo*." (p. 45.) Emot det ständiga åberopandet af latinen säger han på ett ställe: "Lustiga infall! Wij kunde intet räkna til 3 förrän wij hörde *tres* af de Romare! O, hvilken subtilighet! Eller monne wij aldrig drogo lijnkläder på oss förrän de Latinska kärngar lärde oss spinna? Hafwa ej heller de gamla Göther haft några pilar, förr än de fingo dem från de Welska? Wiste wij ej hvad den klara solen hette förr än Julius Cæsar oss det lärde?" (p. 103.) "All wishet är icke förborgad i Grekiska och Latin", säger han i sin *Defensionis Paracelsicæ Prodromus*. — I användande af skämtets vapen är HJÄRNE öfverlägsen; deremot har SVEDBERG mer sträng följdriktighet i sin bevisning, anförande icke mindre än 44 qvartsidor med prof på olika stafsätt hos motståndaren, och slutande med utropet: "Si, nu har han glömt skrifwa sit egit namn rett!" (*Rättmätigt Hedersförsvar*, s. 35.) Dervid må dock anmärkas, att HJÄRNE sannolikt begagnat olika afskrifvare och läsare af trycket, såsom SVEDBERG jemväl antyder: "Ther tijo hender hade arbetat på thenna hans skrift (som troligit är, at han ej warit ther allena om, som af stilen synes) hade hon intet ostadugare och wanskapeligare kunnat uppsettias och utkomma." (s. 70.) SVEDBERG hade i det hela den bokstafliga rätten på sin sida, hvaremot HJÄRNE röjde mer den snillets siaregåfva, som af språkets lynne och utvecklingsgång anade dess framtid. Såsom sig höfves, är kyrkofadren under sjelfva striden af en försonligare anda, åberopande gamla vänskapsförhållanden. "Hafwe wi icke", säger han, "en ganska lång tid warit betste wenner? Umgingoms wi icke såsom sötaste bröder? Aldrig föll ett ondt ord oss emellan. Hafwer jag icke elskat och hedrat honom? Hafwer jag icke

dyrkan, besjunget endast under ett diktadt namn. Så mycket framskymtar blott, att hon varit af

berömt honom i mitt *Schibboleth?* C. 6. § 12. C. 11. § 4. och i min *SabbatsRo*, P. 2. C. 30. § 23. p. 1293. Och nu skal thenna lumpna sjelf-lydingens fördubbling, icke twå penningar werd, sönderslita thet starcka wenskapsbandet, och gifwa tilfelle til bitterhet, hädelse och försmädelse. Men ho tör säja, at sådant sker utan Herrans befallning. *Klagov.* 3: 27. Så låter jag mig nöja med Herrans wilja. — — Hafwer jag altså för thet öfriga, när jag sakena rätt betencker, stor orsak, at flitigt tacka Herr VicePresidenten. Ty han hafwer här igenom gifwit mig en starck drifft, at skerpa min hog och flit til wårt ädla tungomåls yttermera rycht och upretthållande. Jemwel bör jag billigt hembära andra mina missgynnare och fiender hörsam tacksäijelse för mykit gott bewist. The hafwa gifwit mig starck anledning och påminnelse, at närmare holla mig til min Gud. — — Jag hafwer ock i wercket rönt Gudz nåd, i thy jag ännu så högt elskar och wyrdar Herr VicePresidenten för the ogemena gåfwor, sinrik lärdom, och flera stora förmohner Gud honom förlänt hafwer; som jag elskaden för trettijo åhr tilbaka i Stockholm, tå wi begge i tysthet och Herrans fruchtan lade grunden til wår Psalmboks förbättrande. — — Unner Gud mig lifstiden, och jag hafwer emne, och får tilfelle, så skal thet wara min glädje, och mins hjertas nöije, at giöra Herr VicePresidenten och thess anhöriga alt gott och thet af uprichtigt sinne, som jag förr mitt sinnelag emot honom förklarat hafwer, och ännu förklarar. Gud och wårs Herras Jesu Christi Fader, hwilken ware pris i ewighet, wet at jag icke ljuger." (s. 150 ff.) Hjärne uppreste sig dock, såsom ofvan antyddes, icke blott emot "then lumpna sjelf-lydingens fördubbling", utan emot den gamla skolastiska universitetsbildningen, samt till förmån för de nyare språken och naturvettenskaperna. Han säger, bland annat: "Aristoteles

hög börd, och vistats vid hofvet, der skalden, ehuru han dagligen såg henne, icke vågade låta någon ana sin lidelse. Han bigtar sin sorg för de tysta lunderna:

---

var den tiden (då SVEDBERG och han vistades vid högskolan) en envåldsregent uti den werldsliga så kallade wijsheten, så at utom honom hölls alt för flättja, oskärdt och oheligt, och intet wärdt at komma inom Universitetens wäggar, utan wankade til största delen en hoop med schole-griller af Metaphysica och Logica med oändeliga många torra, magra och onyttiga distinctioner. Merendels gingo disputationerna derpå uth, om Logica wore *ars* eller *habitus*, om *aggregata* eller *transcendentia* hörde til något *prædicamentum* eller eij. Det var en tapper karl, som kunde reducera *Baroco* och *Bocardo* til *Barbara*, och som mest kunde kasta kring sig med *sophismatis*, *fallaciis*, och med galne, förvirrade och förwillande *syllogismis* häfwa en öfwer bord, samt dylik fåfänga meer. Men icke långt derefter yppade sigh heel andra slags studier, då andre philosophi, som härtils icke woro hörde, också fingo tala högt, såsom Verulamius, Gassendus, Des Cartes, Gilbertus, Hevelius, Guerike &c., som kommo up med *philosophia experimentali*, hvarigenom Chymien, som länge legat fördold i stoft och mörker, fick tilfälle at resa up hufwudet och wakna up efter sin långa dwasighet och wisa sin härlighet, ju längre ju mer.” (*Ortogr. Suec.* p. 106.) När man läser HJÄRNES och SVEDBERGS stridsskrifter, synas de näppeligen tillhöra samma tidehvarf. HJÄRNE skrifver, med undantag af *h* och fördubblade sjelf-ljudingen, nära nog som KELLGREN, hvilken äfven begagnade enkel medljuding i *at*, *til*, *mit*, *dit* (pronomen) o. s. v. Hans försvar för *h* och för den dubbla sjelf-ljudingen är ofta så sinnrikt och följdriktigt, att man frestas gifva honom rätt. Staf-felen i hans egen skrift kunna, som anmärkt är, till stor del bero på vårdslös korrekturläsning.

"Till er jag entlig vender mig,
I stumma trää, som här i lunden groo,
Er kan jag fritt och tryggelig
Alt det mig quäl och trycker få betroo;"

och ber vindens suck och löfvens susning svara honom. I en af dessa klagodikter besjunger han den dyrkades bortgång. Följande strofer gifva ett begrepp om den deri herrskande ton.

"Så ästu dödh, så faar så snart sin koos
Din skönhets nyss utspruckna roos;
Slå, Cypris son, din bog' i stycken slåå,
Kast kogret neer och heng det aldrig meer
På dina skullror små.

Så ästu dödh och lefd' ey längre quar,
Som uti allt så öffwerjordisk war;
Och efter Tu sjelf wast af himlens art,
Sij så förleet tu all förgängligheet
Och for til himlen snart."

Om sitt eget tillstånd efter hennes förlust klagar han:

"Ack mig, jag lefwer än, om den för smärta
Kan kallas lefvande, hvars själ och hjärta,
Jemt' hog och sinne, fiär
Från bröstet slitet är,
Den sväfvar städz kring dig
Och söker idkelig,
O skönsta, medh din själ förena sig."

En djupare elegisk stämning möter ej bland hans samtida skalder.

Sin kärleks historia behandlar han äfven under formen af en romantisk berättelse: *Om herden Celadons och den ädla herdinnan Stratonices kärlek*[42]). Af flera drag skönjes, att händelsen angår honom sjelf och timat under hans student-tid. Man igenkänner, under de diktade namnen, konung CARL XI såsom ALEXANDER, den dyrkade såsom STRATONICE, och författaren i CELADON. Skalden nämner att han öfverlemnat åt ALEXANDER sitt sorgspel, den 15 Augusti 1665, eller samma dag då tragedien *Rosimunda* första gången uppfördes på Upsala slott. En mängd personer kunna dock nu lika litet utspanas, som hvem STRATONICE egentligen var[43]).

Sorgspelet *Rosimunda* skiljer sig från hvad svenska vitterheten dittills, och äfven långt efteråt, ägt att uppvisa, medelst en styrka i karaktersdrag och språk, en omvexling af teater-effekter och versarter, en tragisk uppfattning och anläggning, med

[42]) Af namnet STRATONICE inses redan, hvilken obrottslig grannlagenhet, som skalden ålagt sig. Man erinre sig COMBABUS, som valdes till Stratonices ledsagare.

[43]) Enligt den sannolikaste gissning, skulle (utom de ofvannämda) *Philippus* beteckna konung Carl X, *Tyrsis* Erland Hjärne, *Cornificius* Henrik Hjärne, *Parmenio* ambassadören Gustaf Bjelke, *Chione* han grefvinna, *Celenista* hans svärmor, *Pausanias* Celenistæ bror, *Stratonice*, *Sophonisbe* och *Aristobulus* Celenistæ brorsbarn, *Macedonien* Sverige, *Athen* Upsala, o. s. v.

ett ord, ett slags aning af Shakspeare, hvarigenom det kan kallas en förelöpare af det romantiska skådespelet hos oss. Det hemska af skuggsyner omskiftar med hofnarrens upptåg och improviserade intermeder, men på samma gång genomgår en fruktansvärd Nemesis hela stycket, och den högtidliga koren afkunnar sina straffdomar, liksom i de gamles sorgspel. Noterna till de här afsjungna sånger äro ännu bevarade. Deribland angifves en nummer efter en tysk melodi, men de öfrigas härkomst är okänd. Redan vid styckets läsning finner man, att det måste gjort ett ovanligt intryck på den tidens åskådare, för hvilka de skiftande uppträdena voro en oerhörd nyhet, ty skalden har rört sig med så mycken frihet, att han ömsom anslår tonen af sorgspel, opera, lustspel och melodram, samt äfven inlagt pantomim och balletter. Märkligt är, att studeranden Wolimhaus (sedan ordföranden i reduktions-kommissionen, grefve Gyllenborg) uppträdde såsom *Nemesis*, hvilket han på sitt sätt blef trettio år senare. Såsom prof på styckets diktion må anföras början af Helmiges monolog, hvarvid endast nutidens stafning må iakttagas, för att underlätta läsningen:

"Nu har den eldstrålande Phœbus
Hän med lösa tyglar ränt
Ner till den hesperiska floden,
Dragit sina dagsstrålar bort,

Och i salt hafssvallande doppat
    Sina gullbemängda hår.
Qvar är det svarthvifvade mörkret,
    För all verlden i önsklig ro;
Enda ljus har sömniga jorden
    Af Dianæ silfverglans,
Jemte hennes glimmande tärnor,
    De der gnistra täckelig.
Nog deraf har ofantliga verlden,
    Två allena fattas mig,
Om de båda allena vore för handen,
    Ack, då vore jag benöjd!
Du, min allerskönsta Diletta,
    Du allena lyser mig
Mer än andra skimrande stjernor
    Med din klara ögonglans.
Din skär' ögon lysa mig natten
    Mycket mer än månens sken.

— — — — — — — — — —

Litet mig eller inte bekymrar
    Carlavagn och Frigge-Rock,
Om de löpa söder ell' öster,
    Om de skina klart eller ej;
Nattens mörker och hisliga skugge
    Aktar jag för ingenting,
Medan mig, o söta Diletta,
    Lysa kan din fägrings glans."

De i romans-stil inblandade sånger äro rimmade. Åfvenså de stanser, som sjungas af koren. I öfrigt omvexlar versarten med personerna. Den upphöjdare dialogen är i allmänhet affattad på alexandriner. Skuggorna tala på hexameter. Den vanliga dialogen är på jambisk vers. De scener,

der Pickelhäring uppträder, äro improviserade. Liksom de gamle och STJERNHJELM, söker skalden att genom den imitativa harmonien förhöja verkan, der anledning förefinnes, t. ex. i denna målning af hafvet:

"På andra sidan hotar
Besvikeliga hafvet,
Som susar, rusar, brusar,
Som häftigt hväser, fräser;
De många stora vågor,
De skrynkta, rynkta vågor,
De fradgefulla vågor,
De höga, starka vågor,
De vågor, som med svalgen
Och stormen grufligt hota;
De många, lömska sandrefl,
De höga häll och klippor,
Som mången köl och framstam
Ha stött i stycken sönder,
De falska vattuhvirflar
Och stickna väderilning,
Som skeppet i ett ögonblick
Kringhvälfva och kullstörta:
Hvad skall han slutlig göra? . . .
Att tro ovissa hafvet? . . .
Då har han vissa faran."

Eller denna naturmålning:

HELMIGES.

"Himmelen hastlig ihopdrog
Svarta bedröfliga moln, de den alltför otidiga natten
Skyndad', att allt öfver allt med det obegripliga mörkret

Skygdes och svartnade bort; jag allen i fasliga skogen
Lopp, ville frälsa mig ut, men blef mera vecklad och villad.
Ack, huru blef jag då till mods, då den häftiga ljungeld
Glimmad' och blixtrade tätt, att fästet glyste af elden,
Åskan ohörliga vrok, och bullrande dundrar så häftigt,
Att mig tyckt hela verlden af ångst och skräckande darra.
Detta det härdade fort vid pass tre stunder i sänder;
Då blef makliga stillt den alltförskräckliga blixten.

Rosimunda.

Är icke under, att I sen ut så bleker och faslig,
Som ett lik, den i mull låg multnad i trettio dagar.

Helmiges.

Hör! det är intet allt; ty nattens rysande mörker
Klarnad' ej alldeles upp; det molnbehvifvade tunglet
Lyste så litet fram uti skyn; då vardt jag mig ändtlig
Varse i en hiskelig ökn, i en öd' ofantelig vildmark;
Allt såg sorgelig ut; stora lorfvoga, lafvoga granträ,
Mörka, flaroga, baroga, mossiga, båsiga tallar,
Krakoga, krokota, skyhöga, gamla, fall-lutande furu
Hötto mig alltomkring, när vädret ruskad' i skaten.
Allt var af hällar, klackar, klyftor och skrubboga stengryt,
Samt af rasloga qvistar och stök förtretligt och ojemt.
Allt var uselt och ödt; slätt inga blomster och örter
Fanns, utan här och der ljung, sqvackra, skogsdun och yde,
Mest var i dalarne träsk och allt slags giftiga svampar.
O, huru fasade mig, när hvarken hund eller hana
Höras kunde, men allt var still i bedröfliga tysto!
Intet var lefvande likt, men allting dödligt och ödligt,
Fast det än hördes ibland vederstygglig och gräselig klagan
Med bedröfvelig åll och tjutan af ugglor och ufvar." — — —

Jemte versens imitativa harmoni, öfverraskas man af föremålens framstående klarhet, den *dipin-*

tiva evidenza, som man finner i GOZZI's styl. Man ser i HJÄRNES naturbeskrifning, att han var målare, liksom man i GOETHE's igenkänner hans med pensel utförda landskap.

En olika tonart och färgskiftning herrskar i skildringen af hjertats rörelser, t. ex. i Rosimundas uppvaknande ur dvalan af nedslagenhet och tvifvel:

"Som den vekliga, späda violen,
Kränkt af en alltför olidelig dimma,
Undertryckt af odugliga vätan,
Hänger sitt bedröfvade hufvud,
Ser så sörjande neder å marken,
Som hon ville beklaga sitt ofall,
Att hon så betäcks och föraktas
Af de sämr' och ringare ogräs;
Gifver ock ej den förriga lukten,
Viser ock ej den förriga färgen;
Men då snart den ljufliga solen
Jagar bort den elaka dimman,
Sätter hon upp sin dejliga blomma,
Koxar högmodelig upp uti luften,
Vill heller aldrig af andra gemena,
De kringliggande ringare örter
Låta sin ögnastärkande färga
Såsom förr föraktliga döljas,
Börjar igen så täckliga lysa,
Med sin fägring trotsa de andra;
Den, som af himmelens skickels' är utvald
Härsk' och än andra ädlare vara,
Si, densamma lider ock aldrig
Blifva ringa; låter ock intet
Af någon annan kufva sig under."

Ett prof må äfven anföras på skuggornas språk i denna dikt. Det är CUNIMUNDI hamn, som uppträder, att kräfva hämd å sin mördare ALBOIN:

"Från den skräckliga Phlegetons besvärliga våning,
Från den villande, stygga, bedröflig', ofantlige, svarte,
Faslige, gräslige, snöd' och djup' obegriplige mörksens
Grundlösa, grufliga hål och alltförskräckliga plågrum,
Der intet annat hörs än idel klagan och ållan,
Dädan kommer jag, Cunimundus, åter i verlden.

— — — — — — — — — — — — — —

Alboin, opp och fly, fly till de yttersta öjar,
Skynda dig hän och fly, fly till de nordiska fjellar,
Der den yttersta verldsens rum och yttersta vinkel
Af en odräglig köld, stor frost och olidelig vinter,
Af långvarigt mörker och natt betvingas och intags;
Der man sommarens värma och ljus ej känd' eller afvet.
Alboin, fly till skarp' och ryggoga klippor,
Fly till ofantliga hultar och ökn och villande skogar!

— — — — — — — — — — — — — —

Hämden hänger dig städs öfver hals, öfver hufvud och hälen,
Följer ock *dig*, ehvart du går, du vik' eller undflyr.
Din orolig' och aggande samvetsgnagande hjertmatk,
Jemte med obeskrifveligst och darrande fruktan,
Fasligt grufvande, skräckligt rysand', oändelig ängslan
Dig skola kränka, ditt förnuft och sinne beröfva,
Alltid din usla själ utmäkta, betvinga, bemartla,
Att du då aldrig hjelp njuta får och ända din oro,
Hvarken då Phœbus i öster uppfar och sig uppföre skyndar,
Eller han drifver högst sin vagns pil- och vind-snara hästar,
Eller ock han drifver om med lösa tygeln i vester,
Och då Diana regerar allen i bestjernade fästen." — —

Sedan skuggan försvunnit, följer omedelbart en improviserad scen emellan FLORISEL och HALEXIUS

pickelhäring, hvars innehåll är för oss obekant, och derpå uppstämmer den varnande koren följande sång:

"I snöda hjertan, öfverfull'
Af otro, säkerhet, stor synd och skull,
Hvi vänd' I ej igen
Förtörna Herren Gud i himmelen,
Och ret' Hans stora tålamod?
Betänker, fastän Han är länge god,
Fast Han allen
Är ganska sen
Och mäkta len,
Förglömmer Han ej ert brott och men."

Tragiska och komiska uppträden omvexla bjert, liksom hos SHAKSPEARE. Skarpa, äfven låga ord saknas ej. "Din hund" . . . . "din blodhund" . . "sköka" m. fl. förekomma allt emellan. Efter utgjutelser af en upphöjd erotisk anda, komma andra af en lägre styl, såsom då den varnande koren sjunger till HELMIGES:

"Känn, Helmiges, känn väl åt,
Förrän du i sängen klifver!" m. m. (sid. 122.)

Detta sjöngs för den elfvaårige konung CARL XI. Men "dem renom är allt rent", och den tidens teaterspråk, äfven det som taltes inför LUDVIG XIV och hans hof, tillät mycket, som nu ej kunde upprepas ens på en landsorts-teater. Hvad man mindre skulle förmodat, är det frisinnade språk,

som studenten tillåter sig inför den enväldige monarken och hans omgifning. T. ex.:

”Ack, huru lite vet den af kungars vacklande lycka,
Som med åtrå begär kronan och kungliga makt,
Som af himlen sjelf är dertill ärnad och utvald,
Men bedragen af dess härliga prydnad och glans!
Lyckan, hon smickrar ej länge med dem, som i höghet och äro
Satt' äro, dem hon kan kasta så hastelig kull”. (s. 139.)

Eller på ett annat ställe:

”Han efter sig har lemnat
Tiberium, som unger
Är än, och oförsökter;
Tiberium, som intet
Ännu kan rätt besinna,
Hvad är att rätt regera,
Hvad är försvara länder,
Hvad är att draga krona,
Hvad är att bära spira!” (s. 147.)

Hoflifvet tecknas sålunda:

”Vara fri, jag högligen önskar,
Vämjes och leds lefva länger i hofs förtretliga träldom,
Der jag stadlig är stadd bland klaffare, falskhet och afund,
Der min dagliga traktan och id är att hinna behålla
Den med mödo och last bekomna kungliga nåde,
Den snart stapplande gunst. Vid räknpenning rättlig en hofman
Liknas, som hundrade galt och nu gäller ett eller inte.
Den som är högst och kärast i dag, blifver utstött i morgon.
— — — — — — — — — — — — — —
Jag vore väl tillfreds med kungens täckliga ynnest,
Der den ej hastelig af en falsk trappdragare kullrefs.
— — — — — — — — — — — — — —
Det är ock allravärst, att de lismare, ljugar' i löndom

Efter ens argsta stå, der de synas vänlig' i ögon,
Kallande sig deras vän, deras broder och tjenar' i allt fall,
Intill dess att de hvitmenade, gipsade grifter,
De sötgiftige, smickrande, hemska, vanartiga näbbmöss
Kungen imellertid fullblåsa båd' öron i sänder." — —

Äfven af dåtidens krigare lemnar han en skarp teckning, ehuru troligen många voro tillstädes vid styckets uppförande. Samuel Columbus, som spelade Longini roll, frambar den i följande ordalag:

"Den förra tapperhet är mestadels försvunnen.
I stället att de förr sig öfvade med piker
Och hade allt sitt tidsfördrif i vapn och harnesk,
Så gå de åter nu på källare och krogar
Och mäkta sig slätt ut på len' och lätta qvinfolk.
Der en soldat sig förr till läckerhet ej vände,
Hans spis var hård och rökt, hans dryck var rena vattnet,
Hans säng var kalla mark och himmelen hans täcke,
En gråsten var hans örnegott och hufvudbolster.
Nu vill han intet mer än läckert, stekt och sudit,
Och strupan sväljer vin och andra söta drycker,
Der han kan få en fyrk. Uppå en blöt dunbädde
Vill han så gerna sträcka sina lata leder.
I ställe der de förr försvarade menlöse
Och brukt' ej skryteri, men läto se sin mandom
Med sjelfva gerningen och stodo såsom karlar,
Der låta de i dag sin mandom på de svaga
Och mest på bönder se, dem de så illa plåga.
I munnen bära de ej annat än som bannor
Och tre famns långa ord och grufveliga eder.
Ja, de som mest så stor' och vige är i munnen,
De fäkta allermest med tån och hareväarjan." (s. 153.) [44]).

Vi

[44]) Ämnet till närvarande sorgspel är behandladt på fransyska af Baro, under titel *Rosemonde*, *"triste et misérable poë-*

Vi kunna ej afsluta denna korta redogörelse för HJÄRNES skaldskap, utan att fästa uppmärksamheten på det första anslag af hans lyra, eller grafskriften öfver REPPLERUS, hvarigenom han tidigt vann ett skalderykte, som då tycktes bestämma honom företrädesvis för den vittra banan. Detta ungdomsförsök bär redan hans sångmös utmärkande

---

me", säger en fransysk konstdomare (*Histoire du Théatre Français depuis son origine*, T. VII, p. 226), hvarför detsamma, ehuru uppfördt år 1649, ej upptagits i senare bibliografiska arbeten, utom i katalogen öfver DE SOLEINNE's samling af dramatiska kuriosa. Af nyssnämde konstdomares (M:r PARFAICTS) korta öfversigt utaf styckets innehåll finner man, att de tre hufvudpersonerna, ALBOIN, ROSIMUNDA och HELMIGES, äfvensom vissa drag af hufvudhandlingen, äro desamma i begge dramerna. Deraf följer dock ej, att HJÄRNE's bör anses såsom efterbildning, eller ens att han känt BAROS stycke, hvilket aldrig varit tryckt. Begge författarne hafva blott valt till behandling samma historiska fornmäle om Longobardernas konung Alboin (ALBOVINUS), som mördades af sin gemål Rosimundas älskare Helmiges, i Verona år 572. Samma ämne har äfven varit användt i sorgspelet *Alboin ou la vengeance*, af NICOLAS CHRÉTIEN, uppfördt år 1608 *), och i tragedien *Alboin* af CLAUDE BILLARD DE COURGENAY, 1609 **); men då dessa stycken ej varit tryckta, är det sannolikt att HJÄRNE om dem saknat kännedom, helst en obemedlad student i Upsala den tiden troligtvis ej ägde tillfälle att följa främmande skådebanors företeelser.

---

*) *Histoire du Théatre Français depuis son origine*, T. IV, p. 114.
**) *Ibid.* p. 128.

drag. Såsom exempel må anföras målningen af *ålderdomen*, oaktadt den påminner om STJERNHJELMS öfver samma ämne, hvilken slutar dennes *Herkules* och anses såsom hans mästerstycke. HJÄRNE tecknar bilden sålunda:

"När de besvärliga år och sorgedagarne nalkas,
Fröjdsens stjernor och sol och glädjens måne bedunkla,
När de starka väktare darr' och pelarne krökas,
Ögons fönster mörkn' och glasen spricka för ålder,
Dörren slutes igen och rösten af qvarnarne tystna,
Mundsens mölnare stå fåfäng' och dagliga minskas,
Hörselns kraft tynar af i flat' och hängande öron,
Hufvudets lutande höjd för fall på vägarne rädas,
Senmogna mandelträn bär snöhvita blomster i håret,
Vätskans silftog går af och blodets gyllene källa
Mer och mer löper ut, och magans embare gistnar,
Hjulen i hjertat, i lungor, i lefvern falla till intet;
Si! huru ästu då beqväm din skapare blidka?" (s. 82.)

Men i stället att STJERNHJELM slutar med döden, såsom det sista:

"Vett och sinne gå bort, fördälmas i dvas och i glömsko,
Döden är yttersta målet, i dy vi samkas och ändas" —

öfvergår HJÄRNE till teckningen af ett lif efter detta, för hvilket det närvarande endast är en förberedelse. I skaldeanda och metrisk förtjenst står tvifvelsutan den gamle skaldefadren öfver sin efterföljare; men dervid bör icke förbises, att *Herkules'* sångare då var på höjden af sin utbildning, hvaremot HJÄRNE var en tjugetre års yngling, började sin vittra bana. Efterbildning af STJERNHJELM kan HJÄRNES målning

lika litet kallas, som denna teckning, af "den blinde siaren TIRESIAS-LEOPOLD", är det:

"Hon varder kommande den stund,
Den stund af långsam död, den stund af evig dvala,
Då inga ämnen mer till dina sinnen tala;
Då styrkan brutit upp med viljan sitt förbund:
Då mjölnarena mer ej mala,
Och huset darrar på sin grund,
Och tinnarna deraf stå kala,
Och mörkret bryter in igenom fönstrens rund."

De äro alla, som bekant, hämtade från Salomos *Predikare* [45]), hvilken HJÄRNE närmast följt.

Öfverväger man, att Rosimundas författare var en ung student, som ej sett andra skådespel än de latinska komedier af TERENTIUS, i hvilka han sjelf spelt med djeknarne i Strengnäs, och icke ägde begrepp om någon teater, förrän han sjelf byggde en för sitt eget skådespel, hvilket fordrade icke obetydligt machineri; så synes han varit begåfvad med ett ovanligt snille och en rik uppfinningsgåfva för teatern. Om han varit född i Frankrike, Italien eller England, och ägt de mönster och sceniska tillgångar, som der redan då förefunnos, så hade han lätteligen blifvit en ryktbar dramaturg. STJERNHJELMS balletter — för att ej tala om MESSENII och andras skådespel — äga, i fråga om dramatiska anlag, intet jemförligt med HJÄRNES ungdomsförsök, och han var måhända det första dramatiska snille,

[45]) Kap. XII, v. 1—7.

som Sverige ägt intill GUSTAF III:s tid. Huru liten vigt han sjelf lade på sitt vittra författarskap, synes deraf, att han aldrig låtit trycka mer än grafskriften öfver sin ungdomsvän under student-tiden, PAUL REPPLERUS, och han vann, liksom senare WALLIN för sången öfver studeranden STRÖM, sitt första skaldерykte vid en väns grift. Det är först nu, efter nära två århundradens förlopp, som HJÄRNES vittra skrifter, genom en enskilt mans berömliga nit för den fosterländska skaldekonsten, utkomma i tryck [46]). Diktens vänner skulle beklaga, att detta snille redan vid några och tjuge års ålder öfvergaf den vittra banan, i fall icke vettenskaperna och fosterlandet derigenom hade skördat så rika och gagneliga frukter i andra riktningar.

Att HJÄRNE sist, och vid den höga åldern af nära åttio år, beträdde det politiska fältet, ägde sin grund dels i hans rastlösa verksamhet på andra områden, dels i tidens skick, som under de begge Carlarnes envälde icke medgaf någon parlamentarisk utveckling. Redan från sin ungdom hade han dock älskat och begrundat de fria statsförfattningarne, hvilka han med uppmärksamhet följt både under sitt vistande i England, der Whig- och Tory-partierna just då uppstodo och Habeas-Corpus-akten antogs, samt i Nederländerna, der en friare sam-

[46]) Utgifvaren är Herr P. HANSELLI, uti Upsala.

hällslära redan burit sina frukter. Vid 1714 års riksdag var HJÄRNE bland dem, som undertecknade den då något vådliga anhållan, att ULRIKA ELEONORA skulle öfvertaga riksstyrelsen under CARL XII:s frånvaro[47]). Då, vid CARL XII:s död, ett nytt regeringsskick skulle hos oss införas, blef HJÄRNE en af de mest framstående deltagare i detta grannlaga verk. Åt honom och lagman GYLLENCREUTZ, motståndaren vid enväldets införande, uppdrogs att granska den nya statsförfattningen, innan den förelades ständerna. Deremot ägde FREDRIK I:s upphöjande på tronen en öppen vedersakare i HJÄRNE, som dervid plägade upprepa det gamla tyska ordspråket: *Hessen-Blut, nimmer gut.* Samma år be-

---

[47]) Under det bekanta "voteringsdokumentet", hvarigenom frågan om regentskapet skulle bestämmas, tecknade flera med förbehåll, som upphäfde underskriftens verkan, och andra så tvetydigt, att meningen äfven kunde tagas på motsatt vis. CARL GUSTAF CEDERHJELM uttryckte sig sålunda: *"Att anmoda Hennes Höghet nekar jag intet är det nyttigt för oss och henne"*, hvilken mening blir jakande om skiljetecknet sättes efter ordet *intet*, men nekande om det tecknas före samma ord. (*Se Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—1714*, af R. M. BOVALLIUS. Sv. Ak. Handl. XXII: 283.) Då fråga sedan väcktes att återtaga sina vota, ditskref HJÄRNE sitt namn, och var (sex år före konung Carl XII:s död) så förvissad om regeringssättets förändring, att han dervid yttrade, att *"den tid skulle komma att detta väl blefve approberadt."* (Ders. s. 292. Efter Ridd. o. Ad. Prot. d. 16 Mars.)

gärte han afsked från alla sina tjenstebefattningar, hvilket beviljades honom, med titel af landshöfding.

HJÄRNE var till det yttre af oansenlig kroppsbildning. Det mest utmärkande i hans utseende var hans snilleblixtrande, djupt liggande ögon. Bland flera afbildningar, är det porträt likast, som han graverat af sig sjelf i Paris [48]). Såsom enskilt man var han utmärkt af gudsfruktan, fosterlandskärlek, tacksamhet mot välgörare, trofasthet mot vänner. Då han öfver sina skrifter tecknade "*I. J. N.*" och slutade dem med en bön och "*Amen*", var det ingen tom formel. Den högstes nåd tillskref han alla sina kurer och framgångar. Han nämner icke sin välgörare grefve TOTT's namn utan att tillägga: "Välsignadt vare hans minne!" Och då CARLSTEN graverade en skådepenning öfver HJÄRNE, lät denne tillägga inskriften: *Gott und Tott.* Hans arbetsamhet var otrolig, fortsatt ända till lefnadens sista gräns. Vid sin säng hade han en tafla, öfver-

[48]) Det är högst sällsynt, men kanslirådet v. STIERNEMAN har ägt ett aftryck deraf. Under ett annat, stucket i koppar af HJÄRNES vän ELIAS BRENNER, läsas följande verser af STAUDE:

Qui Sviones Sophiam veram, qui chemica, fontes,
HIERNIUS *edocuit, sic probus ora gerit.*
Chemicus an Medicus major, sibi par in utroque,
Secli Hermes verus, verus et Hippocrates.
Exoptans Natura parem, vel vivere numquam,
Vel, dixit, numquam debeat Iste mori.

struken med vax, hvarpå han i mörkret tecknade de idéer, som under natten föllo honom in. Ehuru han var en glad och behaglig sällskapsman, samt gerna såg sina vänner, hade han dock, på det att de icke måtte störa honom i arbetet, tecknat med stora bokstäfver öfver sin kammardörr: "Vänner äro tjufvar, som stjäla tid, och värre än andra, då de ej kunna återställa det borttagna" [49]). Hvilken obegränsad tillit hans gynnare och vänner satte till honom, visar det förtroende som han erhöll af ambassadören grefve TOTT, hvilken sände HJÄRNE från Paris till Stockholm för att bland Sveriges grefvedöttrar utse den, som vore mest passande till husfru åt ambassadören, hvilket uppdrag HJÄRNE äfven fullgjorde, "utan att någon menniskia mina desseiner visste", skrifver han. Beskickningen erhöll ett oväntadt inflytande på hans egen framtid. Han var nära att ingå ett rikt gifte i Paris. Under resan drömde han en natt, i Köln, att han var i Stockholm och såg en ung skönhet, som skulle bli hans maka. Hans ankomst till hufvudstaden inträffade med det ofvan nämda trolldomsväsendet, till hvars afslutande han syntes enkom sänd af försynen. En dag, då han gick fördjupad i tankar öfver de sorgliga uppträden, som han i domstolen måste

[49]) Inskriften var på latin: *Amici sunt fures temporis, et cæteris pejores, quia furtum reddere nequeunt.*

öfvervara, ser han oförmodadt framför sig drömbilden från Köln. Han följer henne obemärkt och erfar, att hennes namn var MARIA SVAN, systerdotter till den berömde arkitekten NICODEMUS TESSINS fru, samt upptagen såsom barn i deras hus. Genom föreningen med henne, befryndad med TESSINS ansedda slägt, grundades HJÄRNES lycka, "så att allt, hvar prick, som jag i den sömnen såg i Cöln, då fullkomnades", säger han [50]). Han ägde med MARIA SVAN nio barn. Efter hennes död ingick han gifte med friherredottren ELISABET BERGENHJELM; ty, såsom han derom uttrycker sig, "skönheten, såsom kärlekens moder, har jag alla mina dagar älskat." Af detta äktenskap föddes sju barn. Åter enkling, inträdde han, vid sextiotvå år, i sitt tredje gifte, med ELISABET CEDERSTRÖM, som åter skänkte honom nio barn, och öfverlefde honom så länge, att emellan hennes dödsdag och hennes mans födelsedag låg en tidrymd af etthundrade aderton år. Af HJÄRNES tjugufem barn voro nio söner och sexton döttrar, hvilka genom giften lemnat en vidt utgrenad afkomma. Alla HJÄRNES barn ägde anlag för dikt och skön konst, hvarför han plägade säga, att

50) Det är möjligen från denna tid som HJÄRNE behöll en tro på aningar, förkänslor o. d., som stundom framskymtar i hans skrifter. Af försvaret för PAYKULL synes, bland annat, att han väntat uppfyllandet af en PARACELSI spådom. (Se *Det Svenska Bibliotheket*, af GJÖRWELL, 1 Del. sid. 235, 236.)

han erkände inga andra såsom sina. Hans yngste son, Gustaf Adolf, född i fadrens sjuttiondefemte år, blef grefve, riksråd, serafimer-riddare, akademikansler, och dog i sitt nittionde år, 1805. Emellan fadrens födelse och sonens död hade hundradesextiofyra år förflutit.

Hjärne har sjelf byggt sin graf vid Bromma kyrka, en mil från hufvudstaden, samt författat öfver sig följande grafskrift:

"För alt det jag har lärt, för alt det jag måst lida,
För möda och besvär, för ondt jag har utstått,
För alt det jag har ränt och sett i verlden vida,
Har jag nu denna graf och lägerställe fått;
Ty är min sista bön, att mina trötta ben
Få ligga still i ro, inunder denna sten."

Man begagnar i våra dagar ofta ordet *framtidsman*, stundom utan att dervid fästa en rätt allvarlig betydelse. Om man dermed, såsom sig bör, vill beteckna en man full af en stor framtid, ej blott för sig, men för fäderneslandet, och hvars snille förmår verka välgörande för kommande åldrar, så var Hjärne en framtidsman, förtjent att tagas till föredöme jemväl af vår tid, som varit hans arfving och derigenom är förpligtad att fortsätta hans verk för ljus och förkofran. Det vore ändamålslöst att söka bestämma, hvad *han* skulle varit i *våra* dagar, eller hvad hans snille skulle hafva

verkat, om det understödts af vår tids frihet i forskning, nya uppfinningar, oräkneliga hjelpkällor i de öfver hela verlden utbredda lärdomssamfund och lättade meddelnings-medel, hvarigenom ett tankeutbyte, som för honom fordrade månader, nu kan vinnas på lika många timmar. Då man öfverskådar det ljus han spridt genom vantrons och fördomars bekämpande, vettenskapernas framsteg, helsomedlens förbättring, den allmänna hushållningens förkofran och tänkesättens upplysning, så synes fäderneslandet att lyckönska, om hvarje mansålders förenade krafter förmå verka så mycket, som Urban Hjärne ensam. Vår tid lider ej af samma själssjukdom, som hans. Men öfverspänning och öfvermättnad, förkonstling och förslappning, svärmeri och öfverdrift, kunna jemväl urarta till själslidelser, som kräfva motgift. Ett sådant ligger i naturvettenskaperna, de friskaste och mest upplifvande för en försvagad, svärmisk tidsålder. Naturvettenskaperna hafva störtat stjerntyderiet, guldmakarekonsten, den hvita och svarta magien, och medeltidens alla feberdrömmar. De skola jemväl förjaga andra tiders sjukliga inbillningsfoster. De äro ännu unga och hafva framför sig en oberäknelig bana. Må de i vårt fädernesland aldrig sakna sådana ledare, som Urban Hjärne.

STOCKHOLM, 1857. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

